

Koloniale Kameraden:

INDO-EUROPEANEN IN DE INDISCHE NSB 1931-1941

MASTERSCRIPTIE

HAS VAN GOETHEM

0266353

BEGELEIDER: DR. REMCO ENSEL

RADBOUD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

15-08-2017

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Inleiding.....	3
1 Methode, definities en demografie.....	6
Methode.....	6
Definities.....	7
Demografie.....	9
2 Van VOC naar NSB.....	11
Vanaf de 16 ^e eeuw.....	11
De 20 ^e eeuw	15
Hoe het gelijkheidsbeginsel tot verdeeldheid leidde.....	16
Roomser dan de Paus	19
3 De NSB en het IEV	21
Verbinding en versplintering.....	21
De NSB over zee.....	25
Musserts bezoek aan Indië	29
De ambivalente relatie tussen het IEV en de NSB.....	32
4 De Coloured movement in Zuid-Afrika	38
Tinten van onderscheid	38
De African Political Organisation	40
Een politiek Pact.....	42
5 De val van de Indische NSB	46
Oost-Indische spraakverwarring	46
Verkiezings verlies	46
6 Conclusie.....	50
Indische onafhankelijkheid	53
Bibliografie	56

Voorwoord

‘Never better than after the last four centuries of his history could a Western man understand that, while assuming the right to impose a radical separation of humanity and animality, while granting to one all that he denied the other, he initiated a vicious circle. The one boundary, constantly pushed back, would be used to separate men from other men and to claim—to the profit of ever smaller minorities—the privilege of a humanism, corrupted at birth by taking self-interest as its principle and its notion’.¹

Claude Levi-Strauss, de befaamde Franse antropoloog, heeft het hier over een van de meest fundamentele machinaties van het Westerse kolonialisme. In de ontmoeting tussen de Westerse kolonistoren met de inheemse bevolking, ontstaat direct een machtsverhouding. Voor de ontwikkelde en technologisch bewapende Westerling lijkt zijn superioriteit een god gegeven decreet om de leiding in handen te nemen en de onontwikkelde wilden zijn wil op te leggen: waarom had God hem anders al die voorsprong gegund?

Dit werk gaat over mengbloedigen: de vleesgeworden synthese tussen de Westerling en de inboorling. De Westerling, met al zijn morele accreditaties vergeet namelijk gemakkelijk de bloempjes en de bijtjes bij de definitie van de scheidslijn tussen ‘menselijk’ en ‘dierlijk’. En de roep van de natuur laat zich niet zo snel overschreeuwen. De resulterende kinderen vormen een probleem bij het uittekenen van de grens tussen Oost en West, immers een polariserende definitie werkt niet zo goed bij het opduiken van een derde categorie. Zoals Levi-Strauss ook reeds aangaf, worden deze grenzen met name worden getrokken in het voordeel van de overheersende cultuur en dienen tot de instandhouding van de koloniale machtsstructuur. Dit werk onderzoekt de effecten van de emancipatie van deze cultuur-hybride groeperingen op de koloniale politiek, en wat de dynamiek is van de politieke uitwisseling tussen politieke partijen, gevormd door mengbloedigen en de bestaande, westerse politiek.

¹ C. Lévi-Strauss, *Structural anthropology* (Chicago, 1973), 41.

In het bijzonder zal worden gekeken naar de politieke situatie in Nederlands-Indië. Hierbij de interactie tussen de Indo-Europese bevolkingsgroep en de fascistische Nationaal Socialistische Beweging, aangezien uit eerder onderzoek blijkt dat deze partij grote populariteit genoot onder de Indo-Europese bevolking.²

² R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB: ontstaan en opkomst van de Nationaal Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amersfoort, 2009), 648; T. Pollmann, *Mussert & Co : de NSB-leider en zijn vertrouwelingen* (Amsterdam, 2012), 232; H. Meijer, *In Indië geworteld : de twintigste eeuw* (Amsterdam :, 2004) 147-148. Noot: De term 'Indo-Europeanen' wordt gedurende dit werk gebruikt, ondanks dat men tegenwoordig de voorkeur geeft aan de term 'Indische Nederlanders'. Dit komt doordat dit werk raakt aan de ontstaansgeschiedenis van de laatstgenoemde term. Het gebruik van de contemporaine term voorkomt verwarring. Tevens is het gebruik consequent met de terminologie in de Indo-Europese historiografie van, onder andere, Hans Meijer en Remco Raben.

Inleiding

In mijn bachelor scriptie heb ik geschreven over de ondergang van de Indische NSB. Daarin komt naar voren dat het wegvallen van de steun van de Indo-Europese bevolkingsgroep hier een belangrijke rol in heeft gespeeld. Doordat in dat werk de casus van de affaire Van der Laaken centraal staat bleef de vraag die eigenlijk mijn interesse had gewekt voor het onderwerp van Indo-Europeanen binnen de Indische NSB, grotendeels onbeantwoord: hoe kon het gebeuren dat groot deel van een raciaal gemêleerde bevolkingsgroep zich aansloot bij een extreem nationalistische beweging? Wat dachten ze daarmee te bereiken? Op welke manier dachten ze dat hun belangen behartigd zouden worden? Al deze vragen zijn kort behandeld in mijn bachelor scriptie, maar het was duidelijk dat er een meer diepgravend onderzoek noodzakelijk was.³

De noodzaak om dit verder te onderzoeken is tweeledig. De vraag wordt in de historiografie over de NSB, noch in die van de Indo-Europese bevolkingsgroep voldoende beantwoord. In de bestaande historiografie wordt de Indische NSB louter bekeken vanuit het westerse perspectief en daarbij wordt het Indo-Europese aandeel binnen de partij slechts zijdelings behandeld. Dat komt met name doordat de het schrijven over de Indische NSB, in dienst staat van een hoofdwerk over de Nederlandse NSB. Er is geen enkele monografie geschreven over de Indische NSB, louter een aantal boekdelen en artikelen. Dit terwijl al die werken erop wijzen dat de Indische NSB voor 70% bestond uit Indo-Europese leden. Nergens wordt voldoende verklaard waarom dat aandeel zo groot was. Historici Robin te Slaa en Edwin Klijn noemen vooral de afkeer van de Indo-Europese bevolking van de ‘Ethische Politiek’, die gericht was op gelijkschakeling van Indo-Europeanen met de lokale bevolking, waardoor de laatsten het risico zagen dat ze hun bevoorrechte positie zouden verliezen. Ook Tessel Pollmann belicht de afkeur van de ‘Ethische Politiek’. Ze voegt daar aan toe dat de afwijzende houding van de NSB tegenover de ‘inlanders’, die ‘een natuurvolk’ werden genoemd bijdroeg aan de aantrekkingskracht. Ook het militarisme van de NSB sprak aan bij de Indische bevolking, aangezien zij dreiging van de Japanners vreesden.⁴

³ H. van Goethem, 'De affaire Van der Laaken: De val van de Indische NSB', (2016).

⁴ R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB*, 678-688; T. Pollmann, *Mussert & co.*, 232-236.

Veel verder gaan de analyses vaak niet. Historicus Hans Meijer voegt een interessante verklaring toe. In zijn boek *In Indië geworteld: de twintigste eeuw*, over het *Indo Europees Verbond* (IEV), de belangrijkste Indo-Europese partij, schrijft hij dat de NSB de eerste Nederlandse partij was die de term ‘Indische Nederlander’ gebruikte en dat ‘de stijgende behoefte om mededragers te zijn van het Nederlandse cultuurideaal ondertussen Indo’s uit alle sociale geledingen ertoe [bracht] zich aan te melden als lid of begunstiger van de NSB’. Meijer geeft ook aan dat de NSB dermate succesvol was onder Indo-Europeanen dat het IEV zich genoopt zag om haar leden met klem af te raden om lid te worden van de NSB. Deze verklaring geeft al wat meer inzicht in waarom Indo-Europeanen in zulke grote getale lid werden van de NSB. Er waren niet alleen politieke redenen, maar ook redenen die te maken hadden met hoe ze werden aangesproken door de NSB. Het is jammer dat Meijer niet meer over de Indische NSB heeft geschreven dan een tweetal passages. Hij geeft namelijk het eerste inkijkje in de beleavingswereld van de Indo-Europeaan, in plaats van een opsomming van de politieke speerpunten van de NSB. Het is tevens jammer dat Meijer voor doet komen alsof het IEV de NSB al redelijk snel veroordeelde en haar leden verbood om lid te worden. Zoals we later zullen zien is er behoorlijk wat overlap tussen beide partijen en was er zelfs een tijd lang sprake van samenwerking. Een vergelijkbaar beknopte behandeling vinden we overigens ook terug in het boek *De geschiedenis van Indische Nederlanders* van Bosma, Raben en Willems. De rol van de NSB in Nederlands-Indië wordt in één pagina afgedaan en daarin wordt niet eens melding gemaakt van het feit dat deze partij de term ‘Indische Nederlanders’ gebruikte.⁵

Los van de bovengenoemde redenen, die direct voort zijn gekomen uit mijn eerdere scriptie, kwam in de loop van dit onderzoek nog een andere belangrijke vraag naar voren: ware de Nederlands-Indische Indo-Europeanen de enige metis-bevolkingsgroep die zich, op politiek gebied inliet met fascistische, dan wel nationalistische partijen? Deze vraag bleek vanuit bestaande historiografie moeilijk te benaderen. Veel van wat over mestizo-culturen wordt geschreven gaat over de behandeling van deze bevolkingsgroep door de koloniale politiek. Zo schijft antropologe Ann-Laura Stoler in ‘Sexual affronts and racial frontiers’ over de complexiteit van de juxtapositie van de Indo-Europeanen met betrekking tot het koloniale

⁵ H. Meijer, *In Indië*, 146-148; U. Bosma, R. Raben en W. Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam, 2006), 96.

recht en welke psychologische effecten dat had. Ze behandelt voorts ook de politieke ramificaties die dat had, dat de Indo's gevangen zaten tussen een keuze voor het geldende politieke bestel of voor Indische onafhankelijkheid. Ze beschrijft dat geen van beide keuzes ooit voldoende aanhang kregen van de Indo-Europese bevolking in het geheel en dat ze noch bij de overheersende Nederlanders, noch bij de onafhankelijkheidsbeweging als geheel volwaardige medestanders werden beschouwd. Stoler gaat echter verder niet in op hoe de bevolkingsgroep om ging met de frustratie van 'het nergens bij horen'. Ze schrijft 'Poor Indo's never gained a political voice, however large their numbers', maar ze schijnt er niet van op de hoogte te zijn dat veel Indo's die gefrustreerd waren met de bestaande politiek bij de NSB terecht kwamen.⁶

Ook in Frederick Cooper's *Colonialism in question* komt het onderwerp van fascisme bij metis-groepering niet voor. Het lijkt erop dat fascisme, racisme en nationalisme veelal worden gezien als instrumenten van de kolonisator. De metis-groepering wordt meestal gerepresenteerd als een slachtoffer van de koloniale structuur. Vanuit die denktrant komt ook mijn initiële verwondering betreffende dit onderwerp. Het feit dat er Indo's bij de NSB zaten strookt niet met de narratief van slachtofferschap. Het is belangrijk om het hoe en waarom van toetreding van mestizo's tot dit soort partijen te onderzoeken, omdat dat bijdraagt aan het begrip van de koloniale politiek in het algemeen.⁷

⁶ A. L. Stoler, 'Sexual Affronts and Racial Frontiers European Identities and the Cultural Politics of Exclusion in Colonial Southeast Asia', in: F. Cooper and A. L. Stoler (red.), *Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule*, (Berkeley, Los Angeles en London, 2002), 79–112, alhier 106-108.

⁷ F. Cooper, *Colonialism in question: Theory, knowledge, history* (Berkeley, Los Angeles en London, 2005), 132-135.

1 Methode, definities en demografie

Methode

Om inzicht te krijgen in de motivaties van een bevolkingsgroep is het historische gereedschap van *oral history* het meest geschikt. Het fundamentele probleem met dit gereedschap is de tijd en de lading. Zou dit onderzoek tien jaar geleden zijn uitgevoerd dan was het nog mogelijk geweest om mensen te vinden die onderdeel zijn geweest van de Indische NSB en die daarover zouden willen praten. Onderzoeker en journalist Twan van den Brand, die een geschiedenis schreef van het interneringskamp ‘De Jodensavanne’ in Suriname, waar een grote groep Indische NSB’ers na de Duitse inval in Nederland naar toe waren getransporteerd, heeft enkelen van hen kunnen achterhalen en hen geïnterviewd. Al zijn getuigen van Indo-Europese achtergrond zijn echter niet meer onder ons. Dat is jammer, aangezien dat een zeer beperkte groep mensen was die naar buiten wilden komen over hun NSB-verleden, aangezien hun eigen slachtofferschap het voor zichzelf draagbaar maakte om daar openlijk voor uit te komen.⁸

Zonder de toegang tot deze vector van onderzoek moet worden teruggevallen op een grondige behandeling van secundaire literatuur, om een gedegen context te schilderen. Daarnaast zal via onderzoek van dagbladen een analyse gemaakt worden van de politieke situatie en de hoofdzaken binnen de algemene perceptie in de kolonie. Rekening moet worden gehouden met de algemene gekleurdheid van dagbladen. Hierbij moet vermeld worden dat de meeste Indische dagbladen redelijk positief zijn tegenover de NSB.⁹ Uitzonderingen zijn het *Surabaiasch Handelsblad* en het *Bataviaasch nieuwsblad*, maar die zijn over de meet genomen een stuk minder kritisch dan veel Nederlandse dagbladen. In het onderzoek zal daarom over de breedte worden gekeken naar Indische dagbladen, waarbij, zo nu en dan, wederhoor wordt gepleegd bij Nederlandse dagbladen. Voor het ‘interne narratief’ van de NSB zal het blad *Volk en Vaderland* worden geraadpleegd. Waar mogelijk worden deze bladen aangevuld met archivale bronnen uit het NIOD.

⁸ T. van den Brand, *De strafkolonie: een Nederlands concentratiekamp in Suriname 1942-1946* (Amsterdam, 2006).

⁹ R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB*, 694.

Om een antwoord te formuleren betreffende het voorkomen van aansluiting bij fascistische of nationalistische partijen door andere metis-groeperingen zal een vergelijking worden gemaakt met de lotgevallen van de *Coloured movement*¹⁰ in Zuid-Afrika. De positie van de *Coloureds* maakt dat zeer inzichtelijk aangezien: 1. Zuid-Afrika van origine ook een Nederlandse kolonie was 2. De rassenspolitiek in Zuid-Afrika veel uitgesprokener was van die in Nederlands-Indië. Hierdoor kan worden geanalyseerd in hoeverre de situatie in Indië uitzonderlijk was. Verder kan deze vergelijking ook ophelderen welke invloed het uitgesproken en geïnstitutionaliseerde racisme in Zuid-Afrika had op de positie van de Coloureds. De analyse van de Zuid-Afrikaanse politieke situatie zal worden verricht op basis van secundaire literatuur en dan in bijzonder de werken van H. Heese en Gavin Lewis.¹¹

Definities

Zoals reeds gemeld in een voetnoot, wordt in dit werk gesproken over ‘Indo-Europeanen’ in tegenstelling tot de moderne term Indische Nederlanders. Dat gebruik spiegelt het contemporaine gebruik beter en zorgt dat het betoog niet botst met instanties waarin de term ‘Indische Nederlander’ in historische context wordt gebruikt. Zo hier en daar zal ook gebruik worden gemaakt van de afkorting ‘Indo’, die niet derogatief wordt gebruikt. Ook dit gebruik is contemporain, maar staat in dit werk meer in dienst van de cadans van de tekst dan dat het met bijbedoeling wordt gebruikt. Ditzelfde geldt voor de Zuid-Afrikaanse Coloureds, die hier en daar tevens als Afro-Europeanen zullen worden aangeduid. Bij gebruik van het woord Coloured, met hoofdletter C wordt het woordgebruik van Gavin Lewis overgenomen.¹²

Als het gaat over de autochtone bevolking van de kolonie zal over het algemeen worden vermeden om te spreken over ‘inheemsen’ of, erger, ‘inboorlingen’. Aangezien het woord

¹⁰ Hierbij wordt de terminologie overgenomen van Gavin Lewis, uit zijn boek *Between the wire and the wall*. Ik verwijs voor zijn overwegingen door naar zijn inleiding. G. Lewis, *Between the Wire and the Wall*, 1.

¹¹ H.F. Heese, en DA Robertson (vert.), *Cape Melting Pot: The Role and Status of the Mixed Population at the Cape, 1652-1795* (Johannesburg, 2011); G. Lewis, *Between the Wire and the Wall*.

¹² G. Lewis, *Between the wire and the wall*, 1-2.

‘Indisch’ behoorlijk wat voor komt, in tal van connotaties, is er gekozen om te spreken over ‘Indonesiërs’ en ‘autochtone bevolking’. Het lijkt wat modderig om in dit opzicht wél gebruik te maken van een anachronistische term maar in dit geval is het belangrijk voor het begrip om een duidelijk onderscheid te maken zonder gebruik te moeten maken van de term ‘Indische bevolking’, wat te onduidelijk is. In Zuid-Afrikaanse context wordt de term ‘Afrikanen’ gebruikt.

Als het gaat over ‘volbloed’ Nederlanders, wordt over het algemeen gesproken gewoon het woord ‘Nederlander’ gebruikt. Incidenteel wordt het Indische woord ‘totok’ gebruikt, hetgeen een vrij gebruikelijke Indische term is voor autochtone Nederlanders. Incidenteel wordt het woord ‘blanda’ gebruikt, hetgeen de derogatieve term is voor Nederlanders of ‘blanken’. Deze laatste term wordt wederom alleen gebruikt in de toepassende historische context.

De definitie van een gemengde bevolkingsgroep is bijzonder lastig. Als we spreken over Indo-Europeanen dan omvat die categorie: mensen van gemengd bloed met Europese status (een kind dat door de Nederlandse vader is erkend als zijn eigen); mensen van gemengd bloed zonder Europese status; mensen van Indonesische afkomst die geadopteerd zijn door een Europees gezin en Europese mensen die zich verbonden hebben met de Indische cultuur door zich permanent in Indië te vestigen en niet naar Nederland terug te keren (vaak ‘blijvers’ genoemd).¹³

De definitie van een bevolkingsgroep hangt samen met identiteit en identiteit is een zeer fluïde begrip. Frederic Cooper beargumenteert dat identiteit niet als een vastgelegd concept moet worden beschouwd, maar alleen kan dienen als een analytisch gereedschap. Als we spreken over de Indo-Europese identiteit dan wordt dat hier beschouwd als een politieke identiteit, met andere woorden ontstaat en groeit de Indo-Europese identiteit op het moment dat er binnen de groep een politieke beweging ontstaat. De behandelde historiografie gaat verder terug dan dat punt en ook de benoeming van mensen als ‘Indo’ gaat verder terug, maar zoals historicus Leo Lucassen laat zien, zijn dat soort definities eerder ‘labelling’ en stigmatisering en ontstaat een groepsidentiteit pas op het moment dat men zich als een groep

¹³ H. Meijer, *In Indië*, 9-10.

organiseert. 'Indo-Europeanen' verwijst dus, mits specifiek gemeld, naar politiek actieve leden binnen deze bevolkingsgroep.¹⁴

Demografie

Als er gesproken wordt over bevolkingsgroepen is het erg belangrijk om een inschatting te hebben over de relatieve omvang van deze groepen. Volgens een rapport van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, uit 2002 bestaat de totale bevolking van Nederlands-Indië in 1930 uit 60,7 miljoen personen. Hiervan zijn slechts 240.417 Europees (0,4%). Van deze Europese bevolking hadden 208.269 personen (86,7%) de Nederlandse Nationaliteit. Van deze groep was 25,8% in Nederland geboren en 73,9% in Nederlands-Indië. Het mag niet worden aangenomen dat de 74% van mensen die in Nederlands-Indië geboren waren direct deel uitmaakten van de Indo-Europese bevolkingsgroep. De categorie 'Indo-Europeaan' kwam echter in de wet, en dus ook in de volkstelling, niet voor. Er mag aangenomen worden dat de verhouding Indo-Europeanen en totoks zo om en nabij de 70%-30% is en de verhouding tussen Europeanen en Indonesiërs minder dan 0,5%. Die getallen geven een goede maatstaf voor de populatie-verhouding tegenover de machtsverhouding en dat is belangrijk om mee te nemen in het lezen van dit stuk.¹⁵

Tevens geven deze cijfers een ondersteuning voor het percentage van Indo-Europeanen binnen de NSB. Zoals gezegd lijkt dat percentage in eerste oogopslag bijna absurd groot. Desalniettemin wordt in vrijwel geen enkele historische bron over de NSB dit percentage bekritiseerd. Het percentage van 70% dat wordt genoemd is afkomstig uit een publicatie van de NSB zelf, namelijk het jubileumboek Voor volk en vaderland, samengesteld door Cornelis van Geelkerken. Dit is niet de meest betrouwbare bron als het gaat over feiten betreffende de NSB, gezien het *metier* van Dhr. Van Geelkerken. Toegegeven, er is weinig reden om aan te nemen dat hij de gegevens overdrijft, aangezien hij de Indische NSB alle lof toeschrijft en hij

¹⁴ F. Cooper, *Colonialism*, 88-90; L. Lucassen, 'The power of definition. Stigmatisation, minoritisation and ethnicity illustrated by the history of gypsies in the Netherlands', *Netherlands Journal of Social Sciences* 27, (1991), 80-91, alhier 88-91.

¹⁵ G., C. Beets, E. Huisman, S van Imhoff et al., 'De demografische geschiedenis van de Indische Nederlanders', Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut rapport no.64 (2002) 24-26.

daarbij niet gedwongen was om ook maar iets te zeggen over het aandeel van Indo-Europeanen als hij dat wilde vermijden. Met inclusie van de demografische cijfers, zoals ook Stoler, Meijer, Raben en anderen dat doen wordt tenminste iets duidelijker dat Van Geelkerken dat percentage niet geheel uit zijn duim heeft gezogen.¹⁶

¹⁶ Vergelijk: A.L. Stoler, 'Sexual affronts', 79 en H. Meijer, *In Indië*, 30-31 met R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB*, 687 en T. Pollmann, *Mussert 7co.*, 232.

2 Van VOC naar NSB

Vanaf de 16^e eeuw

Om de politieke situatie van de Indo-Europese bevolkingsgroep te begrijpen is het noodzakelijk om de politieke geschiedenis te behandelen. Immers de Indische NSB komt niet uit de lucht vallen en speelt in op thema's die reeds lang speelden in de kolonie. De kort opeenvolgende *rise and fall* van de Indische NSB, zeker waar het Indo-Europeanen betreft, heeft veel te maken met de politieke ambities die er waren.

De Nederlandse kolonie in Indië heeft een geschiedenis die teruggaat tot in de 16^e eeuw en gedurende die tijd hebben altijd al vruchtdragende relaties bestaan tussen de lokale bevolking en de kolonisten. Toch wordt er historisch gezien nog niet heel lang gesproken over Indo-Europeanen. Het boek van Uwe Bosma en Remco Raben *Being 'Dutch' in the Indies: A history of creolisation and empire, 1500-1920* illustreert hoe in de 18^e eeuw wordt omgegaan met mensen van gemengd bloed:

'It would seem that in the world of the East-Indies, race — or, rather, skin colour — was the dominant criterion in determining one's status. [...] Many high-ranking Dutch civil servants were prejudiced against people with a different skin colour, an alternative way of dress, or other modes of behavior. But if we examine the world of the East Indies more closely we discover how far the colonial rhetoric was removed from the reality'.¹⁷

Hoewel er sprake is van een neiging van de koloniserende natie om omgang tussen inheemsen en Europeanen te ontmoedigen, is er in de koloniale praktijk een *laissez faire*-houding ten opzichte van gemengde verhoudingen. Ten opzichte van het gemengde kroost is de onderscheidende factor grotendeels cultureel: kinderen die erkend worden door hun vaders en naar Nederland worden gestuurd voor hun opleiding, worden als volwaardig beschouwd,

17 U. Bosma en R. Raben, *Being 'Dutch' in the Indies: A history of creolisation and empire, 1500-1920* (Athens (OH) , 2008), 24-25.

waarentegen kinderen die verstoten worden en dus door hun moeder worden opgevoed, behoren volledig tot de inlandse kaste.¹⁸

Ondanks de lange geschiedenis van de Nederlands-Indische carnale verhoudingen, wordt er tot aan het eind van de 19^e eeuw geen gebruik gemaakt van de term Indo-Europeaan. Hans Meijer, die de Indo-Europese geschiedenis vanaf 1900 beschrijft, noemt de Indo-Europeanen, aan het begin van de 19^e eeuw, een *people without history*. Deze term, die gemunt is door de Oostenrijkse antropoloog Eric Wolf, beschrijft bevolkingsgroepen die vanuit het perspectief van de westerse geschiedschrijving niet worden geïdentificeerd als zijnde een aparte groep. De Indo-Europeanen behoorden hier ook toe aangezien de term voor de wet niet bestond. Voor kinderen geboren uit een gemengd huwelijk was niet het ras een onderscheidende factor, maar de status van de vader en de culturele oriëntatie: hoe meer Europees de opvoeding, hoe meer iemand werd geaccepteerd in Europese kringen. Als een kind door de vader werd erkend, had het de Nederlandse status voor de wet, en vice versa.¹⁹

De opkomst van het gebruik van de term 'Indo-Europeaan', of Indo, aan het eind van de 19^e eeuw heeft een drietal hoofdredenen: nationalisme, pauperisme en het daaraan gerelateerde beschavingsoffensief en sociaal-Darwinistisch denken. Deze drie factoren zijn apart te benoemen, maar draaien eigenlijk rond hetzelfde centrale punt: identiteit.

Aan het begin van de 19^e eeuw is Nederlands-Indië korte tijd in Britse handen, gedurende de tijd dat Nederland door Napoleontisch Frankrijk werd overheerst. De korte aanwezigheid van de elite Britten zette langzaam een verandering van opvatting in beweging. De Britten keken neer op zowel de Nederlanders als de Indo's. Ze vonden dat de in Indië aanwezige Nederlanders hun eigen cultuur verkwanselden, met name door het gebrek aan Europese vrouwen, die de VOC lange tijd uit de kolonie had geweerd. Raben en Bosma zien in het protest van zowel Nederlanders als 'gekleurde' Nederlanders tegenover het Brits dedain, de eerste zelfidentificatie van Indo-Europeanen als *coloured but cultured*. Het volgende gedicht drukt dat uit:²⁰

18 Ibid. Betreffende het begrip 'identiteit' en de Indo-Europese identiteit in het bijzonder, volgt nog een uitgebreidere discussie en problematisering. Op deze plek gaat het voornamelijk om de historiciteit van de term.

19 H. Meijer, In Indië, 9-11, U. Bosma, R. Raben, en W. Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders*, 152-153; E.R. Wolf, *Europe and the People without History* (Berkeley, Los Angeles en London, 2010).

20 U. Bosma en R. Raben, *Being 'Dutch'*, 84-86.

*'Although my skin is brown and yours is white
 Though you are Europe's son, and so can write,
 Here pens an Indian some words (rhymes too!)
 Just to present another point of view:
 Never scoff at man or woman of any sort
 We let you enjoy your roast-beef and your port,
 We do not jeer at you for swilling beer
 Which, truth to tell, appears to be your chief pleasiere!'*

Na de teruggave van de kolonie door de Britten in 1816 aan het prille Koninkrijk der Nederlanden ontstaat er binnen de kolonie een steeds groeiende focus op het Nederlandse. En dat omvat in eerste instantie ook het oude Nederlandse koloniale idee, waarbij gemengde huwelijken worden toegelaten. In de loop van de 19^e eeuw ontwikkelt zich het nationalisme in een rap tempo, met name in Europa. Nieuwkomers in de kolonie zijn in steeds grotere mate doordrongen van het idee van 'de Nederlandse cultuur'. En de nieuwe influx in de kolonie bestaat met name uit bestuurders en handelaren, die uit de adel en de gegoede burgerij afkomstig zijn. Dit cultuurbesef zorgt ervoor dat zij op vergelijkbare wijze reageren op de cultuurschock als de Britten eerder.²¹

Deze negatieve reactie wordt gekatalyseerd door het pauperisme. Door de bevolkingsgroei in de 19^e eeuw groeit de kloof tussen rijk en arm. Nieuw aangebouwde buitenwijken voor de Europese elite maken dat deze zij zich steeds meer in hetzelfde sociale kringetje beweegt. Hierdoor neemt ook de waargenomen armoede toe. Met 'waargenomen armoede' wordt bedoeld dat Bosma en Raben concluderen dat hoewel er geenszins sprake is van een significante groei in armoede, zelfs niet als gevolg van de depressie van 1884, de maatschappelijke zorg om het probleem van armoede buitenproportioneel toeneemt. Dit noemen zij de 'ontdekking van het pauperisme'. Allerlei maatschappelijke en kerkelijke instanties gaan zich ineens inzetten om de armoede te bestrijden. Tevens wordt gepoogd met opvoedingsprogramma's om, met name de 'arme' Indo-Europese kinderen op westerse wijze op te voeden, en hen zo te betrekken in het Nederlandse burgerschapsideaal: het beschavingsoffensief.²²

De opkomst van het Sociaal-Darwinisme had een grote invloed op de verankering van reeds lang bestaande vooroordelen jegens de Indo in een raciaal kader. Vooroordelen, voorheen vaker gekoppeld aan huidskleur en cultuur, werden nu als onderdeel van een ras gezien. Bosma en Raben wijzen erop, dat het niet als de enige en voornaamste reden moet worden gezien van racistisch denken. Immers: er gold wel de overtuiging dat via onderwijs en sociale strata bij mengbloedigen de 'Europese kant' aangesproken en ontwikkeld kon worden. Desalniettemin was het een soort ondertoon die het denken over ras, op termijn, ging beïnvloeden.²³

²¹ Ibid., 94-95.

²² Ibid., 228-233.

²³ Ibid., 293,295.

In de tweede helft van de 19^e eeuw kwam, als een reactie op de bovenstaande beweging, een Indo-emancipatie op gang. Deze was met name gericht op het ontwikkelen van educatieve mogelijkheden voor de Indo-Europeanen, die zich achtergesteld voelden met betrekking tot maatschappelijke kansen, die de Nederlanders hadden, die in Nederland onderwijs konden genieten. Het belangrijkste medium waar, in eerste instantie de rijkere en beter opgevoede Indo-Europeanen zich in konden verenigen, was de krant. Een Indo-Europeaan schrijft in 1863 aan de Java-bode:

*‘Ik ben maar een arme sinjo, of seran’²⁴ ... en mijn kinderen zullen het ook wel niet verder brengen, want zij hebben niets geleerd, dan hetgeen op de gouvernements school geleerd wordt [...] geen van mijn kinderen schrijft met zulk een goede hand als ik; dit is dan ook de reden dat ik in mijn jonge jaren spoedig als copiïst geplaatst werd’.*²⁵

De zorg, sociaal gezien, buiten spel te komen staan door gebrek aan opvoeding was groot, aangezien sociale status nog een stuk belangrijker was dan huidskleur. De zucht naar maatschappelijke veiligheid is wellicht wel het belangrijkste *leitmotiv* voor de Indo-Europese beweging, zo zullen we verder nog zien. De wens tot meer mogelijkheden voor scholing viel in enige mate samen met de ideeën van het beschavingsoffensief. Er werden ook daadwerkelijk meer scholen gebouwd. Voor de arme Indo bleef het echter nog steeds erg moeilijk om zich hierin een plaats te verwerven.²⁶

In de jaren 1880 kwam de *padang beweging* op, genaamd naar het *Padangs Handelsblad*. De beweging staat ook bekend onder de naam *Jong Indië*. Deze journalisten schroomden niet om zich ‘sinjo’ te noemen en verhieven de term tot geuzennaam. De beweging combineerde, op het eerste gezicht ietwat paradoxaal, Indisch patriottisme met een diepliggende loyaliteit aan het Nederlands Koningshuis. De kritiek van de *Padang beweging* trof vooral de Nederlandse regering, die als een uitbuiters werd gezien en ze waarschuwde de regering om Indië niet de weg van Cuba op te laten gaan. In Cuba was namelijk de lokale bevolking in opstand gekomen en had zich in een bloedige oorlog verzet tegen Spanje. Het taalgebruik was wat omfloerst, maar de boodschap was duidelijk. De Nederlandse regering moest wel reageren en zond een Indo-Europese diplomaat, Arnold Snackey naar Indië. Er werd gezorgd dat het leger werd opengesteld als beroepsmogelijkheid voor Indo-Europeanen en er werd een grote hulpactie opgezet, getiteld ‘Indië in Nood’. Echt veel concrete resultaten werden echter niet bereikt en toen de *Padang beweging* enkele van haar kopstukken verloor, kwam de beweging tot een sudderend einde. De Indo-Europese beweging had zichzelf echter wel op de politieke kaart gezet. Er was duidelijk een wig gedreven tussen de belangen van de Nederlanders en de Indo-Europeanen. Het was duidelijk dat er rekening gehouden moest worden met deze groep. Dit werd nog eens versterkt toen in 1896 de Filipijnse métis bevolking in opstand kwam tegen de Spaanse kolonisator.²⁷

24 Beide originele derogatieve termen voor Indo-Europeanen, die later werden omgevormd tot geuzennaamen voor de ontwikkelde Indo-Europeaan.

25 Ingezonden brief, Java bode, 01-08-1863.

26 U. Bosma en R. Raben, *Being ‘Dutch’*, 207-212.

27 Ibid., 276-291.

De 20^e eeuw

In het begin van de 20^e eeuw ontsproten, kort na elkaar, een aantal Indo-Europese politieke bewegingen die allen in een zekere mate teruggrepen op de Jong Indiërs. In chronologische volgorde: de Indische Bond (1898), Insulinde (1907) en de Indische Partij (1912). De Indische Bond streefde naar gelijkheid en een grotere aandacht voor het Indo-Europese deel van de bevolking. De beweging startte krachtig, maar verloor snel het contact met haar achterban van lage-middenstanders, toen bestuurders toetraden uit de bovenklasse. Deze probeerden aan te schurken tegen het beschaafde Europese liberalisme, in plaats van zich in te zetten voor haar achterban. Insulinde was een reactie op de IB. Volgens een aantal mensen was de partij te weinig radicaal. Deze beweging werd getrokken door een opmerkelijke samenwerking tussen de polariserende journalist Henri Carel Zentgraaff en de Indo-Europees activist Ernest Douwes-Dekker (een neef van Multatuli). Zij wisten de hypocrisie van de *totok*, of import-Nederlanders feilloos te fileren. Buiten het leveren scherpe kritieken op de zittende regering kreeg Insulinde weinig voor elkaar en kwam de beweging nooit echt van de grond. De twee partijen besloten in 1912 uiteindelijk om de krachten te bundelen in één beweging: de Indische Partij. Hierin werden de draagkracht en de wortels in het *establishment* van de IB samengesmolten met het politieke inzicht en felheid van Insulinde (en dan met name Douwes Dekker). De zittende koloniale regering reageerde wat paniekerig en betichtte de IP van raciale haatzaaijerij, hetgeen bij veel Indo-Europeanen in het verkeerde keelgat schoot. De partij groeide explosief en werd al snel als een te grote bedreiging gezien door de Nederlandse regering die vreesde voor een revolutie, zoals die zich in de Filippijnen had afgespeeld. Hierbij hielp het niet dat Douwes-Dekker openlijk aanstuurde op Indisch zelfbestuur onder de leuze 'Indië voor de Indiërs!'. De beweging werd verboden en haar leiders verbannen.²⁸

Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog was het radicalisme een beetje opgelost. Douwes-Dekker keerde terug naar Indië in 1918, maar hij bemoeide zich niet langer direct met de

²⁸ Ibid, 305-309 (IB), 215-320 (Ins.). 320-325 (IP). De angst van de Nederlandse overheid was niet geheel ongegrond. Douwes-Dekker had de filippijnse opstand bestudeerd en openlijk zijn bewondering uitgesproken en stond op het punt een studiereis te maken, die vanuit de partij zou worden bekostigd. Zie: P.W. van der Veur, *The lion and the gadfly: Dutch colonialism and the spirit of E.F.E. Douwes Dekker* (Leiden, 2006) 247-252.

politiek. Hij richtte zich op het onderwijs, vanuit de gedachte dat via onderwijs het idee van een vrij Indië zich uiteindelijk zou uitkristalliseren: zijn *Handboek voor den Indischen nationalist* uit 1921 begint met het motto ‘Onhoorbaar groeit de padi [het rijstveld]’. In 1919 werd een nieuwe Indische partij opgericht, het *Indo Europees Verbond* (IEV). Deze partij kende een veel minder radicale opstelling dan de IP. Dit werd benadrukt door de instelling dat iedereen lid kon worden: niet alleen Indo-Europeanen, maar ook Nederlanders die reeds een tijd in Indië woonden en Indië als hun thuisland beschouwden. Hiermee wierp de partij het stigma van Nederlander-haters van zich af, en daarmee ook de angst van de rassenstrijd, welk het IP had dwarsgezet. ‘Evolutie, niet revolutie’, was het motto. Het verbond afficheerde zich nadrukkelijk als een apolitieke, sociaal-economische belangenorganisatie voortgekomen uit ‘den noodzaak tot zelfverdediging tegen de achterstelling van den Indo en gericht op diens sociale, morele, intellectuele en economische ontwikkeling.’²⁹

Door de gematigde toon van het IEV en de redelijk grote aanhang die de beweging als snel kende, werd zij als partij toegelaten in de Volksraad, een soort parlement dat een adviserende functie had aan de Gouverneur-Generaal. Deze volksraad was in 1919 opgericht door G-G. Van Limburg Stirum (1916-1921) teneinde een arena te hebben voor politieke discussie in Indië. De raad had geen daadwerkelijke zeggenschap, maar stelde de G-G. in staat om de stemmen van diverse strata in de maatschappij tot zich te nemen. Doordat ze deel uitmaakte van de volksraad werd het IEV een algemeen gewaardeerde partij en ze was daardoor ook een langer leven beschoren dan de eerdere, radicalere Indo-Europese partijen.

Hoe het gelijkheidsbeginsel tot verdeeldheid leidde

Er was echter een belangrijk onderscheid tussen het IEV en haar precursors. De eerdere Indische partijen hadden zich ingezet voor gelijke behandeling voor Indo en de Nederlander en voor de nivellering van het onderwijs. Echter in het tweede decennium van de 20^e eeuw zou dat streven de Indische beweging vanuit onverwachte hoek tegen gaan werken. Doordat het onderwijs werd genivelleerd, waren ook aanzienlijk meer Indonesiërs de Nederlandse taal machtig en dongen zij dus ook mee naar dezelfde soort baantjes waar de minder rijke Indo-

²⁹ H. Meijer, In Indië, 24-25 en 57-59.

Europeanen normaal gesproken voor werden ingezet. Het bijkomende voordeel voor de industrie was dat deze Indonesiërs ook nog een veel lager salaris verwachtten. Dit werd nog verergerd toen de sociaal bevlogen G-G. Alexander Idenburg (1910-1916) zijn *Ethische politiek* opstelde, die ernaar streefde om de staatsrechtelijke verschillen tussen inlanders en Europeanen weg te nemen. Zijn opvolger, Van Limburg Stirum, nam dit beleid over en implementeerde in 1917 het unificatiebeginsel. Meijer schrijft hierover:

‘In 1917 werd de implementatie van het unificatiebeginsel in de praktijk ten uitvoer gebracht, onder andere bij de Staatsspoorwegen, een van de grootste werkgevers voor de Indische gemeenschap. Daar was een nieuw personeelsbeleid van kracht. De vele nieuwe vacatures die voortvloeiden uit de sterke expansie van het spoorvervoer werden steeds meer door inheemse krachten vervuld, waar dat soort banen eerder vrijwel uitsluitend aan Indo-Europeanen was voorbehouden. Conform het principe van gelijk loon voor gelijk werk impliceerde deze maatregel in concreto een opschaling van de inheemse ambtenaar. De Indische klerk dreigde daarmee op hetzelfde loonpeil te geraken als zijn inheemse collega, hetgeen als een sociale degradatie werd opgevat en in Indo-kring als een ‘stevige trap omlaag, den Indo-Europeaan toegediend met den ethisch-geschoeiden voet’ werd gekwalificeerd.³⁰

Was in de 19^e eeuw het probleem van de Indo-Europeaan dat hij zich achtergesteld voelde ten opzichte van de Nederlander, nu werd hij ineens het slachtoffer van zijn eigen queeste naar gelijkheid en achtergesteld ten opzichte van de Indonesiërs omdat die, in veel functies, veel goedkoper waren. Wederom geconfronteerd met een gevecht voor het behoud van hun eigen positie was nu ineens de voornaamste concurrent de inlander. De precare positie van de métis tussen twee culturen werd hierdoor des te meer benadrukt. Gevangen tussen de wal en het schip, klampte men aan bij partijen zoals het IEV. Ook zorgde het ervoor, dat de Indo's steeds meer een racistische positie innamen ten opzichte van de Indonesiërs. Indo-Europese schrijver Victor Ido legt een van zijn hoofdpersonen het volgende in de mond:

³⁰ H. Meijer, *In Indië*, 19.

'Ik heb het altijd gemeen en onrechtvaardig gevonden dat de totoks die ons in de wereld geschopt hebben, ons aan ons lot over laten als we naar een betrekking zoeken. In plaats van ons nou te helpen, geven ze de baantjes weg aan Chineez en inlanders. Is dat eerlijk? Het heet dat ze ons met Europeanen gelijk stellen; dan moeten ze ons ook boven Chineez en inlanders verkiezen als het op een betrekking aankomt [...] 't is de schuld van dat stomme gouvernement dat in de inlanders geen onderworpen volk schijnt te zien en ze met alle geweld wil ontwikkelen, tot ze geen verschil erkennen zullen tusschen zichzelf en hun oorspronkelijke meesters. Ze zullen langer hoe brutaler worden en ook ons Indo's die in de verdrukking geraken eenmaal op den kop zitten'.³¹

Voorheen was de Indo-Europese politiek gericht op het verschil tussen de Indo's en de Nederlanders. Waarbij men de verschil trachtte weg te nemen en een culturele gelijkheid te definiëren. Nu werd men door omstandigheden gedwongen om vast te stellen wat het *verschil* was tussen zichzelf en de Indonesiërs. Hiervoor werd in toenemende mate gebruik gemaakt van dezelfde raciale argumenten die men in eerste instantie wilde ontkrachten. De juxtapositie tussen twee polen van genetisch-culturele opmaak bemoeilijkte de zoektocht naar zelfidentificatie in grote mate en zorgde voor een schisma in het kiezen van een politieke positie. Aan de ene kant had je Indo-Europeanen die zeer radicaal identificeerden als Nederlander en hun Indische *roots* daarmee compleet negeerden, zoals het personage van Ido, en aan de andere kant had je Indo's zoals Ernest Douwes-Dekker, die zich juist aan hun Indische afkomst bonden en streefden naar Indische emancipatie.

Het streven naar gelijkheid is idealistisch, maar dat idealisme wordt verstoord door het pragmatisme van de dagelijkse praktijk. Doordat het verwerven van een sociale positie een zaak is van overleven, en dus niet louter een intellectueel model is, krijgt de zelfdefinitie van de Indo-Europeaan een voelbare urgentie. Het streven naar gelijkheid noopt hierdoor tot het verkennen van de verschillen en dit leidt daardoor tot een sterkere polarisering.³² Een

³¹ Victor Ido (pseud. Hans van der Wall), *Paupers* (Den Haag, 1915), 11 en 28.

³² Vergelijk hiervoor de positie van de vrouw in de Westerse cultuur nadat, in de Verlichting, het gelijkheidsprincipe wordt gedefiniëerd. Juist het ontkennen van het onderscheid leidt tot zeer gedegen onderzoek naar wat precies het

complex, raciaal driedig uitsluitingsmodel is het resultaat. De Indo kan geen ‘harde’ positie innemen in het *nature versus nurture*-debat: immers als het karakter van mensen louter bloedgebonden is, dan moet hij toegeven aan het feit dat hijzelf minderwaardig zou zijn ten opzichte van de Nederlander. Aan de andere kant is het ook niet mogelijk om te poneren dat karakter puur en alleen wordt gevormd door cultuur, immers dan zou de vermeende superpositie tegenover de Indonesiërs worden ontkend. Deze vreemde culturele spagaat is wellicht het centrale thema in de leefwereld van de Indo-Europeaan en instrumenteel in het begrip van de Indische politiek en het wordt veroorzaakt door het eerder benoemde *leitmotiv* van het streven naar maatschappelijke zekerheid.

Roomser dan de Paus

Voor de Indo-Europeaan uit de (lage) middenstand, was er alles aan gelegen om zoveel mogelijk aansluiting te vinden bij de Nederlandse bovenlaag. De luxe en overdaad waarin de blanke bovenlaag zich wendde, werd met een mengeling van bewondering en afgunst aanschouwd. Voor de wet maakten Indo-Europeanen deel uit van deze groep, maar sociaal gezien ontbrak de aansluiting. En dat stak. Hier kwam ook nog eens het minderwaardigheidscomplex bij. Dat kwam door het verschil in huidskleur en de vrees dat cultureel karakter misschien wel inderdaad aangeboren was, zoals de Sociaal-Darwinisten dat beweerden. Als gevolg hiervan gingen de meeste Indo-Europeanen hun best doen om zo Hollands mogelijk te leven: men vierde Sinterklaas, volgde het nieuws uit Nederland op de voet en kleepte zich Europees. Het ultieme statussymbool was een vakantie naar Nederland. Voor wie de mogelijkheid daar niet voor had werd een familiefoto genomen met een geschilderde, Nederlandse achtergrond en de kinderen in matrozenpakjes. Ook kerkbezoek en verering van het koningshuis stonden centraal. In vele huiskamers hing het portret van koningin Wilhelmina op een centrale plek. De Indo-Europeanen waren hierin veel consequenter en fanatieker dan de Nederlandse kolonisten. Immers voor die laatsten was hun sociale status evident.³³

natuurlijke verschil is tussen man en vrouw. Ook in sociaal opzicht worden bestaande gender-rollen dieper ingegraven dan dat ze vóór de Verlichting waren geweest. Zie: D. Outram, *The enlightenment* (Cambridge, 2013), 84-98.

³³ H. Meijer, *In Indië*, 68-72.

De streberigheid waarmee veel Indo-Europeanen het Nederlandschap nastreefden streek juist veel Nederlanders tegen de haren. De tegendraadse Nederlandse schrijver Willem Walraven beschrijft het als volgt:

*‘Geen mensen ook in Indië legt zoo zeer den nadruk op zijn
Europeaanschap als juist de mensen die Europa nooit gezien hebben en
het in vele gevallen ook nooit te zien krijgen. En ter meerdere
onderstreping van dit Pseudo-Europeaanschap nemen zulke mensen een
hooghartige houding aan tegen den inlander, den Javaan, waarvan wij,
gewone Hollandsche jongens uit den burgerstand [...] vreemd opkijken en
waar wij ons aan ergeren’.*³⁴

Hierbij moet wel worden opgemerkt dat deze hyper-Hollandsheid met name een façade was voor de buitenwereld. In de persoonlijke kring werd Indisch gegeten, naar Indische muziek geluisterd en werden oude Indische, bijgelovige rituelen voltrokken. Dit was echter achter gesloten deuren. Voor de buitenwacht werd het Hollandse uiterlijk uitgestald. Een soort culturele schizofrenie was de norm, ingegeven door een krampachtige wens, om ‘erbij te horen’.³⁵

Voor de Nederlandse regering was het streven van de vele Indo-Europeanen een grote geruststelling. Meer patriottisme en streven naar beschaving in Europese stijl verzekerde dat deze groep niet heel snel in opstand zou komen. Het was dus belangrijk om dit geïnternaliseerd beschavingsoffensief te stimuleren en zo veel mogelijk Indo-Europeanen te betrekken bij het Nederlandse cultuurideaal.³⁶

³⁴ W. Walraven, *Brieven*, 138.

³⁵ H. Meijer, *In Indië*, 72-74.

³⁶ *Ibid.*, 74-75.

3 De NSB en het IEV

Verbinding en versplintering

Het Indo Europees Verbond probeerde precies te zijn wat de naam uitdroeg: zo veel mogelijk Indo-Europeanen verbinden. Volgens voorzitter De Hoog moest de organisatie ‘de meest Indisch-georiënteerde onder de Europese en de meest Nederlandse-georiënteerde onder de Indonesische’ zijn. De groep zette zich in voor de emancipatie en beschaving van de Indo-Europeanen en tegelijkertijd om de ontwikkeling van de ‘Indische massa’ in te tomen. Het grote verschil met de eerder Indo-partijen was dat het IEV ook door het koloniale bestuur werd getolereerd. Dit was met name vanuit het oogpunt om de Indo-Europese volksgroep te kunnen controleren en de zorgen dat deze niet zo zeer zou radicaliseren als de IP destijds. De positie van het IEV als onderdeel van het politieke firmament plaatste de partij echter in een constant dilemma: aan de ene kant wilden men graag volhouden dat men geen deel uitmaakte van de gevestigde orde, maar aan de andere kant was dat precies wat de partij haar politieke bestaansrecht gaf. Dat maakte dat er nogal eens water bij de wijn gedaan moest worden. Zo weigerde de partij in 1921 om mee te werken aan een voorstel van de Nationaal Indische Partij (het overblijfsel van de IP) om de gang naar een zelfstandig Indonesië in te zetten. De redenen die daarvoor werden aangedragen waren dat de positie van Indo-Europeanen in een onafhankelijk Indië niet verzekerd was en dat ,op de tweede plaats, het algemene ontwikkelingspeil van de bevolking nog niet hoog genoeg was voor zelfbestuur. Feitelijk wilde de partij vooral haar aansluiting met het gouvernement en Nederland niet op het spel zetten. Die pragmatisch opstelling werd ze door veel progressieve en linkse aanhangers niet in dank afgenomen.³⁷

In het midden van de jaren '20 was er sprake van een hoogconjunctuur in Nederlands-Indië en ook voor het IEV. De problemen voor de Indo-Europeanen weken snel. Er waren meer banen en veel Indo's konden zich zo een lidmaatschap veroorloven. Een lidmaatschap leek ook een goede investering want velen zagen hun belangen voldoende worden behartigd. Toch

³⁷ *Ibid.*, 80-82.

waren er wat zorgen aan de horizon. Er waren nog steeds veel te weinig banen voor Indo-Europeanen binnen het middenkader en veel geschoolden werkten onder hun eigen opleidingsniveau. In de banen voor lager opgeleiden waren de Indo's vaak in concurrentie met Chinezen en er was weinig twijfel wie als eerste weggesaneerd zouden worden op het moment dat de conjunctuur zou afnemen. Voor de Nederlandse bedrijven gold ook een hoogconjunctuur, en veel van die grote verdiensten zouden de Indo-Europeanen niet meekrijgen. Omdat het economisch voor de wind ging, en omdat het radicaal nationalisme onder controle scheen te zijn, maakte het gouvernement zich, nog minder dan voorheen, zorgen over de problemen van de Indo's.³⁸

Het bleek een stilte voor de storm. In 1926 en 1927 werd de kolonie opgeschrikt door een aantal communistische protesten en onlusten. De G-G. Andries de Graeff moest ferm optreden. Hoewel er nooit echt gevaar was voor een daadwerkelijke revolutie, voelde het gouvernement zich genoopt om arbeidsplaatsen voor Indonesiërs te stimuleren, teneinde de nationalistische en communistische angel uit de protesten te trekken. De communistische partij, Partai Kommunis Indonesia, werd verboden. Tevens werd het aantal inheemse zetels in de volksraad opgehoogd. Dit streek de Indo-Europeanen precies tegen de haren. Het IEV protesteerde, maar kon niets doen om de verordeningen te stoppen. Ook waren de verordeningen niet genoeg om het Indische nationalisme te stoppen: in 1927 werd de Partai Nasional Indonesia opgericht door Soekarno. Deze radicale partij was opgerezen uit de as van de PKI en wilde over niets anders praten dan over volledig zelfbestuur van Indonesië.³⁹ Tegelijkertijd was de hoogconjunctuur abrupt ten einde en werd de wereld ondergedompeld in een wereldwijde economische depressie. Deze crisis zorgde voor een verdere politieke volatiliteit en maakte dat mensen, nog meer dan voorheen, zich zorgen maakten om hun eigen bestaansgronden. Dat gold ditmaal zelfs ook voor de totoks. De reactionaire journalist Zentgraaff, die we eerder zagen als oprichter van de pro-Indo-Europese vereniging *Insulinde*, richtte wederom een nieuwe politieke partij op: de *Vaderlandse Club* (1929). Dit was een ultraconservatieve en Nederlands-nationalistische beweging. Deze partij was een reactie op het voorstel van G-G. De Graeff om de Indische partijen meer zetels te verschaffen in de volksraad. Veel totoks zagen dat als een onverholen opmaat naar zelfbestuur voor Indiërs. De

³⁸ *Ibid.*, 92-93.

³⁹ *Ibid.*, 94-97.

beweging kreeg snel tractie. Halverwege 1930 hadden zich al 9000 leden aangemeld. Deze beweging liet slechts Nederlanders toe tot hun gelederen en de was puur gericht op het Nederlandse belang in de Oost. De VC was zwaar gekant tegen de ethische politiek en was voor hard ingrijpen ten opzichte van het Indisch Nationalisme en het communisme. Het IEV maakte zich zorgen aangezien de VC ook openstond voor Indo-Europeanen (dat waren immers voor de wet volwaardige Nederlanders) en vanwege het feit dat het IEV een ferme afwijzing van het Indisch nationalisme tot dan toe niet had aangedurfd. Hoewel beide partijen in eerste instantie grote concurrenten leken te worden, kwam het in 1930 tot een strategische samenwerking tussen beide partijen. Dit kwam met name omdat de VC het zich niet kon veroorloven om een pro-Indo-Europese houding aan te nemen en het IEV geen puur pro-Nederlandse. In de gemeenteraadsverkiezingen van 1930 zou het IEV de grootste worden, met zes zetels. De VC zou vijf zetels halen.⁴⁰

In het begin van de jaren '30 overspoelden de gevolgen van de economische crisis de Indische economie. Als een tsunami kwam het grootste deel van de schade geruime tijd na de financiële aardbeving in Amerika. Er vielen massaontslagen in het bedrijfsleven en bij overheidsinstanties. Bij de staatsspoorwegen was in de periode 1930-1934 het aantal werknemers gedaald van 35.000 naar 29.000. In 1932 waren er in totaal 21.674 ambtenaren wegbezuinigd in alle strata van het gouvernement. Dat was ook hard nodig: de belastinginkomsten waren teruggelopen van 524 miljoen gulden in 1929 naar 284 miljoen in 1933. De Indo's vingen een groot deel van de klap op. In overheidsfuncties waren zij vaak werkzaam in minder belangrijke, of niet-essentiële functies en binnen de landbouw en industrieële arbeid waren zij veelal te duur, vergeleken met Indonesische werkkrachten.⁴¹

Ook in politieke zin kantelde het tij voor de IEV. In 1931 was G-G. B.C. de Jonge aangetreden. De Jonge voer een heel andere koers dan zijn voorgangers. Hij was een aristocraat die werkzaam was geweest bij Bataafse Petroleum en hij was aangesteld als een crisismanager. De Jonge was een zakelijke, autoritaire houwdegen die met een zeer conservatieve en repressieve politiek de problemen in de kolonie aanpakte. Hij draaide onmiddellijk de toewijzing van meer zetels voor Indonesische partijen terug en bestreed de Indische nationalisten en communisten met harde hand. De muiterij op het slagschip 'De

⁴⁰ *Ibid.*, 108-111.

⁴¹ *Ibid.*, 121-124.

Zeven Provinciën', georganiseerd door marinepersoneel dat ontevreden was wegens loonkorting, gaf De Jonge het voorwendsel om zijn repressieve bewind op te schroeven. Hij beperkte het vergaderrecht van de pers, waardoor nationalistische partijen mond dood gemaakt werden en hij verbande tal van nationalistische politici, waaronder Soekarno. Voor de meeste totoks was het beleid van De Jonge een verademing aangezien hij op ouderwetse wijze, met ijzeren hand de problemen aanpakte. Voor het IEV, echter was hij een doorn in het oog. De Jonge had, met zijn afkeer van de ethische politiek en het terugdraaien van de besluiten van De Graeff, een aantal voorname actiepunten van tafel geveegd. Verder had De Jonge eigenlijk helemaal geen oog voor de positie van de Indo-Europeaan. Hij zag de groep met name als een verlengstuk van de Indonesische bevolking en verweet hen gebrek aan ruggengraat. Wat betreft gelijke behandeling waren de Indo-Europeanen weer terug bij af. De situatie leek bijna weer teruggedraaid naar hoe die was aan het eind van de 19^e eeuw. Een anonieme Indo-Europeaan vergeleek de Indo's met een mishandelde hond, die zijn meester desondanks aanhankelijkheid bleef betonen. Misschien zou er wel eens een dag komen dat de hond terug zou gaan bijten. Het was zelfs zo erg dat er binnen het IEV stemmen opgingen om aan de armere Indo's de mogelijkheid te geven de *inheemse* status te krijgen. Nederlanders konden namelijk geen aansprake maken op landbouwgrond voor persoonlijk gebruik. Met een inheemse status kon men in ieder geval met landbouw het gezin onderhouden.⁴²

Deze opstapeling van factoren zorgde voor een crisis binnen het IEV dat zich, volgens haar aanhang, niet daadkrachtig genoeg had opgesteld in de politiek. Het ledental liep terug van 15.000 leden in 1930 naar 10.200 in 1932. De Indo-Europeanen waren teleurgesteld in het leiderschap, dat gewoon op zijn plaats in het pluche bleef zitten. Sterker nog, de voorzitter van het IEV, Karel Enthoven, werd in 1934 benoemd tot directeur van het departement van Justitie: een van de meest invloedrijke posities binnen de kolonie. Die benoeming was een gebaar van de Nederlandse overheid om de Indo-Europeanen tegemoet te komen, maar kwam op velen over als een doekje voor het bloeden en als bewijs dat het IEV-leiderschap met name bezig was om hun eigen positie te waarborgen.⁴³

⁴² *De Indische gids* 54 (1932), 540-543.

⁴³ H. Meijer, *In Indië*, 142-143.

Het was in dit politieke klimaat dat een aantal fascistische splinterpartijen de kop opstaken. Het Verbond Nederland en Indië van oud IEV-aanhanger Ronkes-Achterbeek bestond al sinds 1923, maar kreeg pas aandacht in de crisisperiode. Verder richtten oud-VC leden J.A.A. de Bree in J.A. Couwenberg in 1933 de Nederlansch Indische Fascisten Organisatie op (De Bree zou zich laten nog zijn eigen partij, de Fascistische Unie, oprichten). Het was in dit politiek landschap dat de NSB zijn intrede deed in het de Indische politiek.

De NSB over zee

De tijdgeest was rijp voor fascisme in Nederlands-Indië. De ontevredenheid met de bestaande politiek was groot en er was weinig vertrouwen in de bestaande partijen om daar wat aan te veranderen. Het *Algemeen Handelsblad* van 1 Juni 1933 maakt een inventarisatie van het fascisme in de kolonie:

*“Er moet iets gebeuren”: dat is misschien in vier woorden ook het psychologische beeld van het Indische fascisme. Hebben wij niet allen min of meer het gevoel, dat men met praten, onderhandelen, beraadslagen, niet verder komt? Er is een stijgende onrust ook in Indië te bespeuren, een weg-ebben van het vertrouwen in allerlei gevestigde vormen en daarbij komt dan speciaal voor de politiek ongeschoolde massa als complement, dat “iets anders” iets beters zou zijn’.*⁴⁴

Zelfs de ultra conservatieve VC, dat qua rechtse positie reeds redelijk dicht tegen het gedachtengoed van het fascisme aanschurkte, voelde de druk van de opkomst van de fascistische partijen in de ledenkas. Het hielp daarbij niet dat de oprichter van de VC, Zentgraaff, wederom van politieke kleur was gewisseld en nu openlijk zijn steun voor het fascisme uitsprak.⁴⁵

In november van 1933 stuurde Mussert de oud assistent-resident W.E. Scheurer naar Nederlands-Indië om een afdeling van de NSB op te zetten. In Bandung werd een centraal secretariaat opgezet en in diverse steden op Java en Sumatra werden kringgroepen opgericht.

⁴⁴ *Algemeen Handelsblad*, 01-06-1933, 1.

⁴⁵ R. Te Slaa en E. Klijn, *De NSB*, 684.

Het bleek al snel dat de NSB, vergeleken met de bestaande fascistische partijen, een voorsprong had betreffende communicatie en fondsenwerving. De Nederlandse NSB had immers al beschikking over een door de wol geveerd propaganda-apparaat en de kennis voor een effectieve organisatiestructuur was ook reeds in huis. Een klein leger aan NSB-functionarissen, waarvan een groot deel met Indische achtergrond, namen zitting in de adviesraad van de Indische tak. Mensen zoals voormalig KNIL-officier J. Hogewind, die algemeen organisatielider werd, publicist P.E. Winkeler, L.E. van Leeuwen-Boomkamp en publicist J.H. Nieuwenhuys. Zo kwam het dat al snel de kleinere fascistische partijen zich aansloten bij de NSB. De partijen die op eigen kracht probeerden door te varen stierven al snel een stille dood. De Indische NSB werd zo de enige fascistische partij in de kolonie.⁴⁶ Voor NSB was de kolonie in Nederlands-Indië met name een symbool voor de gloriedagen van de Gouden Eeuw. De tijd waarin nationale helden als Tromp en De Ruyter de wereldzeeën trotseerden en waar in Nederland nog een grote speler was op het wereldtoneel. De kolonie moest als wingewest voor Nederland behouden blijven en beschermd worden tegen kwaadaardige invloeden van het communisme en Japanse expansiedrang. Verder moest de ethische politiek koste wat kost de kop ingedrukt worden en diende er met harde hand opgetreden worden tegen uitingen van Indisch nationalisme. Mussert veroordeelde in de brochure *Gezagsondermijning in Indië: het wanbeleid van drie gouverneurs-generaal* uit 1935, de politieke lijn van de drie voormalige G-G.'s in felle woorden. De ethische politiek had Nederlands-Indië zwak gemaakt en rijp voor subversieve elementen. Dit ferme taalgebruik sloot uitermate goed aan bij de belevingswereld van vele Indo-Europeanen. De NSB straalde actiebereidheid en daadkracht uit, iets dat de Indische politiek, en met name het IEV, ontbeerde. Het belangrijkste element van de NSB-retoriek die resoneerde bij de Indo-Europeanen was het felle patriotisme en trouw aan het koningshuis, dat gekoppeld was aan een felle kritiek op de overheid. Dit waren eens de kernwaarden van 'Jong Indië' en de Padang beweging, die aan de basis stond van de Indo-Europese emancipatiebeweging. De NSB bood de Indo-Europeaan een ideologisch raamwerk, waarin hij zijn patriottisme en liefde voor de Nederlandse cultuur kon combineren met het bekritisieren van de overheid, die er, volgens hem, alles aan deed om hem hiervan uit te sluiten. Bij allereerste emancipatiebewegingen werd kritiek op het bestel door de media als snel vertaald als

⁴⁶ *Ibid.*, 683-684; *Volk en Vaderland*, 03-02-1934; Van Geelkerken (red.), *Voor Volk en Vaderland*, 201.

‘Nederlander-haat’, voor de Indo voelde het niet als haat, maar als een onbeantwoorde liefde. De NSB bood een platform voor zowel die liefde als de hoop dat die liefde ooit beantwoord zou worden. Er werd er in uniform gemarcheerd met de Nederlandse vlag en uit volle borst werd het volkslied gezongen. Ook er werd er uniform gedacht: de mensen zaten op één lijn. De beweging had zo iets weg van een vrijmetselaarsorganisatie voor de middenstander: een duidelijk ‘wij gevoel’ met haar eigen pakket aan regels, symbolen, en rituelen.⁴⁷ Dat de NSB de moeite neemt om zich te verdiepen in de lotgevallen van de Indo-Europese burger komt naar voren in een voordracht van J.H. Schrijfsma in Soerabaja, die woord voor woord wordt overgenomen in het artikel *Indianisatie van Nederlandsch-Indië: ondergang der Indo's*, in *Volk en Vaderland*, met als ondertitel *Minder rechten maar meer plichten dan de inlanders*:

‘De lijsten waarin de namen zijn genoteerd van de velen, die gesneuveld zijn gedurende de vele veldslagen en ordeverstoringen in Indië vermelden (buiten Inlandsche) Hollandsche namen zonder meer, die u niets vertellen van het zeer hoge percentage Indo-slachtoffers. [...] Pers en geschriften maken in dit verband vermelding van Hollandsche namen en vele dier namen zijn wéér het eigendom van Indo's, zonder dat diezelfde schrifturen daarvan vermelding behoeven te maken, omdat zij — de Indo's — immers toch ook Nederlanders zijn? [...] De Indo's echter hebben hierbij steeds geofferd aan Nederland [...] vanwege hun Hollandschen naam, individu en nationaliteit [...] hij is in gevoelen, opvatting, zeden, gewoonten, Godsdiens, taal, naam, staatsrechtelijk en wat U nog meer wilt opnoemen, Nederlander. [...] Door 3 eeuwen met alle gebruikelijkheden heen, ten spijt ook van de sociale en andere moeilijkheden, blijft de onzichtbare, den Indo overheerschende macht zijn Nederlandse Nationaliteit, in zijn innerlijk immer en altoos met onverbiddelijke kracht doorwerken. Wie hem op dit punt anders beoordeelt, dwaalt’.⁴⁸

⁴⁷ Te Slaa en Klijn, *De NSB*, 685; Meijer, *In Indië*, 147; Mussert, A, *Gezagsondermijning in Indië : het wanbeleid van drie gouverneurs-generaal* (Utrecht, 1935), *passim*. Voor vergelijking met ‘Jong Indië’: U. Bosma en R. Raben, *Being ‘Dutch’*, 207-212.

⁴⁸ *Volk en Vaderland*, 16-02-1935, 6.

Het artikel is een categorische verdediging van de positie van Indo-Europeanen binnen de kolonie, die vanuit de ‘Groot-Nederlandse’ gedachte afhankelijk blijft van de inzet van Indo’s binnen het leiderschap van de kolonie.

Het allerbelangrijkste onderdeel van het charme-offensief van de NSB jegens de Indo-Europeanen was de belofte van totale inclusie. De NSB wees de Indo-Europeanen niet af wegens hun mengbloedigheid, maar incorporeerde ze juist: ‘De NSB staat tegenover den Groot-Nederlands-voelenden Indo-Europeaan precies als tegenover den gelijkvoelende volbloed Hollander’, zo stond te lezen in het pamflet getiteld *Leidraad voor Huisbezoekers*. Veel sterker nog: de Indische NSB was de eerste Nederlandse politieke partij die de huidige, politiek correcte term ‘Indische Nederlander’ gebruikte in plaats van Indo-Europeaan. Deze term was in 1916 gemunt door de Indische journalist Landouw, en wordt sporadisch in Indo-Europees verband gebruikt. Het IEV gebruikte de term incidenteel. Het bovenstaande artikel in *Volk en Vaderland* is het eerste geval van gebruik van die term door een Nederlandse politieke instantie. De term zou in de jaren ’30 een behoorlijke toename kennen in het gebruik, hetgeen laat zien dat zij door de Nederlandse media wordt overgenomen. De volgende passage van K. de Jong uit *Het nieuws van de dag voor Nederlandsch Indië* laat zien in hoeverre de NSB zich commiteerde aan de gelijkstelling van Indo-Europeanen.⁴⁹

‘De NSB in Nederland heeft ingezien en het als een plicht gevoeld, omdat het geweten spreekt, dat de hiergeboren Nederlanders de helpende hand moet worden toegestoken. [...] Vooroordelen en superioriteitswaan voortvloeiend uit huidskleuronderscheiding zijn dwaas en onbehoorlijk en zal niet alleen worden bestreden doch ook bestraft. Indo’s zijn van ons bloed en zij dragen Nederlandse namen en zijn opgegaan in onze cultuur, als loyale onderdanen onder Nederlands vlag [...] Met den oproep aan allen, speciaal den Indischen Nederlander, om onder Musserts leiding

⁴⁹ *Leidraad voor Huisbezoekers*, NENASU, NIOD 123-2.01.05-530. Dit pamflet was een handleiding voor colporteurs en NSB-leden met aanwijzingen, inhoudende de antwoorden op een groot aantal mogelijke vragen over uiteenlopende maatschappelijke en politieke onderwerpen die aan deze huisbezoekers kunnen worden gesteld. Voor gegevens over het gebruik van de term ‘Indische Nederlander’ zie de google n-gram data van Nederlandse kranten in Delpher (<http://kbkranten.politicalmashup.nl/#q/indische%20nederlander> of <https://goo.gl/EYu5tE>)

*gezamenlijk op te trekken naar het grote doel: een werkelijke eenheid van het rijk der Nederlanden.*⁵⁰

Het moge duidelijk zijn dat voor de vele Indo-Europeanen die zichzelf als tweederangsburgers behandeld voelden en voor hen die wegens de crisis hun maatschappelijke positie niet meer zeker waren, de NSB een erg aantrekkelijke optie was. De NSB gaf hen een plaats, een Nederlandse identiteit, een richting en met name hoop voor de toekomst. Men vond er een plek om uiting te geven aan woede betreffende ongelijkheid en om zich af te zetten tegen een overheid die niet om hen leek te geven.

De groei van de Indische NSB baarde de Nederlandse regering zorgen. Eind oktober 1934 stelde procureur-generaal G. Vonk een rapport op, gericht aan G-G. De Jonge, waarin hij aanraade om de NSB te verbieden voor overheidsdienaren, net als in Nederland, waar het voor ambtenaren verboden was om lid te worden van de partij. De Jonge schreef op 17 december terug aan Vonk dat hij van oordeel was dat de NSB een illegaal karakter had en dat de beweging ongetwijfeld gezagsondermijnende doelstellingen had, maar dat hij desalniettemin nog onvoldoende aanleiding zag in de praktijk om een dergelijk verbod in te voeren. Hij hield het vooralsnog bij een persbreidel op het blad *Indië- Hou-Zee*, waar in een artikel was geplaatst dat de rol van de kerk in de kolonie met onstuimig taalgebruik was gehekelde. De Jonge toonde zichzelf een pragmaticus: de NSB had geen ferme kritiek op zijn beleid geuit en was dus te gedogen. Hij wilde ook de situatie niet polariseren en daardoor wellicht steun te verliezen onder de Europese bevolking, zoals hij eerder had ervaren met de VC. Verder had De Jonge een hekel aan de neerbuigende manier waarop men hem vanuit Den Haag probeerde voor te schrijven wat hij wel en niet moest doen.⁵¹

Musserts bezoek aan Indië

De Indische NSB telde eind mei 1935 zo'n tweeduizend leden. Mussert besloot dat de tijd rijp was om persoonlijk poolshoogte te gaan nemen in de kolonie. Vanuit het huidige perspectief van politici die de wereld overvliegen lijkt dat niet een zeer opzienbarende

⁵⁰ *Het nieuws van de dag voor Nederlandsch-Indië*, 24-09-1936, 11.

⁵¹ R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB*, 684-685.

beslissing, maar in der tijd was dat revolutionair. Hij zou de eerste Nederlandse politicus zijn die — in functie — de oversteek naar de kolonie zou wagen. En hij reisde per vliegtuig! Internationale vluchten waren op dat moment een relatief nieuw begrip. De reis duurde, door de geringe actieradius en kruissnelheid van het vliegtuig, bijna een week, met tussenstops in Athene, Bagdad, Calcutta, Bangkok en Singapore. Dat was nog altijd vele malen sneller dan een overtocht per schip, wat wel twee maanden kon duren. Reizen per vliegtuig was ook een toonbeeld van moed: het beroemde KLM-toestel *De Uiver* was het jaar daarvoor nog op een reis van Batavia naar Nederland neergestort, waarbij alle inzittenden omkwamen. En drie dagen vóór het vertrek van Mussert was het vliegtuig *De Kwikstaart* verongelukt. Vliegen straalde durf, daadkracht en vooruitgang uit, hetgeen prefect paste binnen de fascistische ideologie.

De timing van Musserts bezoek kon niet beter. Hij had juist tevoren een sensationeel succes behaald bij de Provinciale Statenverkiezingen en dus stond hij in het middelpunt van de aandacht van de pers. Bij zijn vertrek werd hij uitgezwaaid door zo'n 10.000 dol enthousiaste kameraden, die vanuit het hele land naar Schiphol waren gekomen. Tevens pilde de brievenbus uit van alle gelukwensen. Mussert had alle aanzien en aandacht.⁵²

De aandacht die hij in Indië zou krijgen was er niet minder om, hele volksstammen liepen uit voor zijn toespraken. Zelfs mensen die helemaal niets met de NSB van doen hadden kwamen kijken om een blik op te vangen van de controversiële Nederlandse politicus. Mussert maakte een rondreis van ruim een maand, waarbij hij alle grote steden in Java en Sumatra aandeed. Zijn reis kreeg ook bijzonder veel aandacht vanuit Den Haag. Men maakte zich zorgen over wat Musserts opruiende woorden zouden kunnen losmaken bij de bevolking van de kolonie, die de laatste jaren toch al een aantal onlusten had gekend. De regering Colijn had het niet aangedurfd om Mussert een reisverbod op te leggen, aangezien dat koren op de propagandamolen van de NSB zou zijn geweest. Colijn schreef echter wel een brief naar G-G. De Jonge, waarin hij hem aanraadde om Mussert niet de eer te doen om hem op audiëntie te ontvangen, aangezien dat Mussert te veel legitimiteit zou verlenen. De Jonge schreef terug:

Van den aanvang af heb ik mij op enigszins ander standpunt gesteld dan gij. De Europeesche groep mag hier niet zo verdeeld geraken, dat een deel zich werkelijk tegenover de regering zou plaatsen. Ook de NSB moet

⁵² *Ibid.*, 687-688 en 690.

*achter de regering staan. Dat wil ik Mussert persoonlijk zeggen. [...] [En dat] als hij zich niet behoorlijk gedraagt, hij er spoediger uit kan liggen dan hij waarschijnlijk vermoedt.*⁵³

De Jonge ontving Mussert niet eenmaal, maar tweemaal op audiëntie. De beide heren lagen elkaar goed, wegens de bewondering voor pragmatische *realpolitik*, die zij deelden. De landvoogd had ook een zekere sympathie voor de leider van de NSB. Hij had zich namelijk verbaasd over de tamelijk inconsequente houding van de regering Colijn tegenover de beweging. Als de beweging echt zo gevaarlijk was, waarom zou men zich dan beperken tot een ambtenarenverbod? Volgens De Jonge speelde de paniekerige houding ten opzichte van de NSB alleen, ‘pesten, treiteren en provocatie’ in de hand en werden ‘hoogstaande en onverdacht goede Nederlanders’ gedwarsboomd in het uiten van hun mening, hierdoor was de beweging, volgens De Jonge, de verkeerde richting in *gedreven*.⁵⁴

Wel waarschuwde De Jonge Mussert, dat te veel ophitsend taalgebruik niet zou worden getolereerd. Mussert moest begrijpen dat de politieke situatie heel anders was dan in Nederland en dat kritiek op het gouvernementsbeleid niet getolereerd zou worden. Mussert, die in Nederland niet gewend was om zo correct ontvangen te worden, verzekerde de G-G. dat hij geen enkele kritiek op het regeringsbestel zou uitoefenen aangezien de Indische regering toch al ‘in hoofdzaak fascistisch’ was. Met het heikele punt van tafel ontspon zich tussen de heren een luchtige dialoog:

‘U gaat er uit even goed als ik er Japanners uitgooi, die zich niet gedragen’

‘Gooit u er wel eens Japanners uit?’

‘Pas nog twee’

*‘Prachtig!’*⁵⁵

De ontvangst door De Jonge bezorgde het bezoek van Mussert nog wat extra prestige. In het thuisland werd het nieuws echter met wat minder enthousiasme ontvangen. Er gingen geruchten rond dat De Jonge heimelijk zelf lid was van de NSB en in de Tweede Kamer

⁵³ *Archief Colijn*, ‘De Jonge aan Colijn’, 15 juli 1935. Inv. nr. 54.

⁵⁴ R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB, 691-692*. Cursivering als in brontekst.

⁵⁵ B.C. de Jonge en S.L. van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge. Met brieven uit zijn nalatenschap* (Groningen, 1968), 323.

stelde de SDAP-leider Albarda vragen over de ontvangst van Mussert. Colijn moest antwoorden dat de G-G. zélf kon besluiten wie hij wel en niet wilde ontvangen. Hij verzweeg hierbij wijselijk zijn pogingen om De Jonge op andere gedachten te brengen. Bij het vertrek van Mussert stond De Jong de NSB-leider nog een tweede maal officieel te woord. Mussert had dat verdiend wegens diens ‘volkomen correcte houding’ en al het ‘waanzinnig geklets in Holland’ zou hem er niet van weerhouden, in tegendeel. Zentgraaff deed een duit in het zakje door de commotie betreffende Musserts bezoek als ‘een treffend bewijs van de ontstellende politieke verwording in het oude land’ te beschrijven. Musserts reis was een volkomen succes. Het had in de Nederlandse politiek een knuppel tussen de hoenders doen belanden en het had in Indië bijgedragen aan zijn imago van durf, daadkracht en autoriteit. De ledenaanwas bij de Indische partij sprak boekdelen: eind 1935 was de organisatie van tweeduizend leden gegroeid naar vijfduizend; hiermee was de NSB de twee na grootste politieke beweging in de Oost, na de VC en het IEV.⁵⁶

De ambivalente relatie tussen het IEV en de NSB

Ondanks het grote succes van de Indische NSB was de partij niet altijd even eensgezind. De haarscheurtjes en breuklijnen die zich aftekenden, hadden voor een deel te maken met de rol van Indo-Europeanen binnen de partij. De affaire Van der Laaken is in dit geval de meest geruchtmakende, maar in 1935 vond er een eerder incident plaats, waarbij twee kringleiders van de Indische NSB, D.E. Romijn en Dr. A.H.T. Craanen werden gesommeerd om op te stappen. Van der Laaken speelde ook bij dit incident de een hoofdrol. De aanleiding voor deze affaire was een onenigheid betreffende dubbellidmaatschap van zowel de NSB als het IEV. Het duaal lidmaatschap was in eerste instantie bij beide partijen toegestaan. Geen van beide partijen presenteerde zich namelijk als politieke partij. Het IEV stond te boek als een belangenvereniging voor Indo-Europeanen, niet als politieke partij, hoewel ze wel actief was binnen de volksraad en bij gemeentelijke verkiezingen. De Indische NSB richtte zich niet op politieke vertegenwoordiging in de Indische volksraad en deed niet mee bij Indische verkiezingen. De Indische beweging was er puur om de moederorganisatie te ondersteunen.

⁵⁶ R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB*, 693-694.

Mussert had het advies van De Jonge zeer serieus genomen en wilde géén politieke actie in de Oost, met name omdat de bestuursvorm in Indië toch al ‘in hoofdzaak fascistisch’ was. De twee partijen wilde in eerste instantie ook niet met elkaar concurreren: het IEV was bang dat een verbod op dubbel lidmaatschap tot een ledendaling zou leiden en de NSB wilde maar wat graag een deel van het grote ledenbestand van het IEV overnemen.

De onduidelijke opstelling van beide partijen zou leiden tot een korte baltsperiode tussen de twee, net zoals het IEV aan het begin van de jaren '30 een korte strategische samenwerking met de VC had gehad. De daadkracht en het enthousiasme dat de NSB bij haar leden wist op te wekken, werkte aanstekelijk en de nadruk op het verbeteren van de positie van Indo-Europeanen bij de NSB maakte dat er geen ernstige verschillen waren in ideologie. Voorzitter De Hoog verklaarde dat hij het dubbel lidmaatschap niet zou verbieden, aangezien het IEV ‘zulks nooit ten aanzien van eenige politieke partij heeft toegepast’.⁵⁷ Woordvoerder Meeng, van het IEV zegt op een openbare vergadering te Solo in februari 1935 dat:

*‘de NSB den greep naar de macht beoogde en langs illegale wegen [...] [En dat] daarom alleen reeds het lidmaatschap van IEV en NSB niet verenigbaar moet worden geacht. [Echter] wenscht de NSB, die thans, om haar macht uit te breiden, leden zoekt onder IEV-ers, werkelijk langs vreedzamen weg haar doel te bereiken, n.l. het algemeen belang dienen, dan is volgens spreker slechts een weg open voor de Indische NSB en wel aansluiting bij het IEV en onder leiding van het IEV het werk doen daar dit Verbond reeds bewezen heeft, wat te kunnen presteeren’.*⁵⁸

Vanuit de NSB zegt D.E. Romijn op een propaganda-avond in januari 1935 dat:

*‘het lidmaatschap van de NSB en IEV best verenigbaar kan zijn, ondanks het feit, dat de NSB vijandig staat tegenover elke politieke samenwerking [...] [maar dat] zoodra de NSB die hoogte bereikt, dat zij de belangen van de Nederlanders, dus ook de Indo-Europeanen, beter kan behartigen dan het IEV, laatstgenoemde vereniging op zij zal moeten gaan.’*⁵⁹

⁵⁷ *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 23-04-1935.

⁵⁸ *Indische courant*, 16-02-1935.

⁵⁹ *Indische courant*, 14-01-1935.

Er is hier dus sprake van een soort wederzijdse gedogen van elkaars partijen. Men is het niet overal eens of oneens en hoewel geen van beiden de ander ondersteunt wil men geen verbod opleggen voor het dubbel lidmaatschap. Het is ironisch dat in de bovenstaande quote D.E. Romijn het dubbel lidmaatschap verdedigde, aangezien hij later het veld zou moeten ruimen omdat hij het niet eens was met die praktijken.

Het grote probleem is dat het juist kringleider Van der Laaken is, die een dubbel lidmaatschap heeft bij beide partijen. Hij is in oktober 1924 lid van het IEV geworden. Naar eigen zeggen omdat hij het werk van het IEV sociaal belangrijk vindt. In een interview met de *Indische courant* op 6 april zegt hij dat hij geenszins propaganda voerde, of aan cellenbouw deed binnen het IEV en dat beide bewegingen totaal verschillende bestaansredenen hebben. Ook ontkracht hij de quote van Romijn hierboven, dat het IEV uiteindelijk opgelost zou moeten worden. Hij noemt het ontslag van Romijn en Craanen ‘een disciplinaire kwestie’ en weigert verder om in te gaan op de interne omstandigheden binnen de beweging.

Een heel ander geluid komt echter naar voren uit de brieven die Mies Romijn, de vrouw van D.G. Romijn, naar het thuisfront stuurt. Zij zegt dat het ontslag van haar man onderdeel is van een Indo-Europese coup binnen de Indische beweging. Ze zegt dat Van der Laaken, Scheurer en Hogewind, alle drie Indo’s, samenspannen om de Indische NSB te gebruiken om hun einddoel: een Indië voor de Indiërs, te bereiken. Ze zegt dat deze ‘vuile Indo’s’ ‘blanda haters’ zijn en ze hoopt dat Hogewind ‘als von Röhm zijn nek zal breken’⁶⁰. Natuurlijk zijn deze brieven gevuld met emotie en frustratie, maar ze geven wel een stuk verduidelijking achter de krantenkoppen. Er is dus wel degelijk sprake van een gevoel binnen de Nederlandse leden van de Indische NSB dat er zich een machtsblok van Indo-Europeanen binnen de partij aan het vormen is. Zie hiervoor ook de opmerkingen van oud NSB-inspecteur Weber die in februari 1935 schrijft, dat hij vreest dat de Indische NSB ‘aan het IEV verkocht is’ door Van der Laaken.⁶¹

⁶⁰ Mies Romijn doelt hier op Ernst Röhm, de leider van de *Sicherheitsabteilung* (SA) van Hitler, die tijdens de Nacht van de Lange Messen in 1934, was opgepakt en geëxecuteerd.

⁶¹ NIOD 123-2.49.10 1539 ‘Correspondentie van enkele functionarissen van het district 's-Gravenhage van de NSB’.

Deze briefwisseling is bewaard gebleven in een NSB archief in Den Haag. Waarschijnlijk omdat Mies haar correspondent oproept om de brief aan andere Nederlandse NSB-leden te laten lezen. In een latere brief vraagt ze om dat toch maar niet te doen, omdat ‘Do [Romijn] bang is, dat dit aangezien kan worden voor onrust stoken binnen de NSB in Holland

Aan de andere kant wordt in het *Soerabaiasch handelsblad* juist het tegenovergestelde gesuggereerd. Van der Laaken zou van plan zijn om het IEV van binnenuit te corrumperen. ‘Men zal uit die motieven zien, dat — zacht uitgedrukt — onzuivere bijbedoelingen den genoemden gewestelijk leider in Oost-Java [Van der Laaken], tevens de gemachtigde van Mussert, Scheurer, hebben bewogen tot die opzienbarende toetreding. De krant suggereert niet wat voor een soort onzuivere bedoelingen dat zouden zijn. Het is echter duidelijk dat het dubbel lidmaatschap van Van der Laaken een controversieel onderwerp is⁶²

De affaire zorgt voor genoeg ophef in de media om te zorgen voor reactie vanuit Utrecht. Mies Romijn spreekt over geheime richtlijnen van Mussert, die tegen de zin van Van der Laaken zouden zijn. Ze duid hier waarschijnlijk op een verbod op het dubbel lidmaatschap. Het is in elk geval een feit, dat Van der Laaken eind april uit het IEV stapt. Bij het IEV wordt het de nieuwe leden en kaderleden binnen de organisatie verboden om lid te zijn van de NSB of de VC.⁶³

Een aantal dingen wordt duidelijk vanuit deze situatie. Er is meer interactie tussen het IEV en de NSB dan voorheen werd aangenomen. Meijer doet het voorkomen dat IEV-voorzitter De Hoog vanaf begin 1935 de NSB heeft afgekeurd en toen al waarschuwde voor de ‘Hitler dictatuur’ en de ‘holle frasen’ van de NSB. Mies Romijn daarentegen beweert dat, ware De Hoog in 1935 zélf zou zijn toegetreden als lid van de NSB.⁶⁴ Het moge in ieder geval duidelijk zijn dat er sprake was van een wederzijdse aantrekkingskracht was tussen beide partijen. Hoewel het wederzijdse lidmaatschap door beide partijen wordt afgewezen als zijnde ‘niet verenigbaar’, wordt er tot in 1939 gespeculeerd over mogelijke samenwerking tussen beide partijen. Zo is er in 1939 nog grote ophef bij een NSB-vergadering in Semarang, waarbij spreker A.D.C. Pollmann zich dermate sterk negatief uitlaat over het IEV dat de zaal

en dit zou Do een royement kunnen kosten’. Waarschijnlijk heeft iemand de correspondentie aangegeven bij het NSB districtskantoor Den Haag, alwaar het is getranscribeerd. Opmerkingen Weber: *Bataviaasch nieuwsblad*, 26-09-1936.

⁶² *Soerabaiasch handelsblad*, 30-05-1935.

⁶³ *Indische courant*, 02-05-1935.

⁶⁴ ‘en dat terwijl Dirk de Hoog. De leider van het IEV pas NSB-er is geworden!!!’

leegloopt. Pas na de Duitse inval in Nederland worden alle ‘clandestiene NSB leden en donateurs’ uit het IEV gegoooid.⁶⁵

Op de tweede plaats wordt duidelijk dat de twee partijen een groot deel aan overlap hebben in de achterban. Geen van beide partijen wil echt een harde confrontatie aangaan omdat dat te veel schade zou berokkenen in het aantal leden. Zie het bovenstaande voorbeeld van de NSB leden die weglopen uit een vergadering, na kritiek op de IEV. Het is hierdoor zonder meer duidelijk dat de Indo-Europese leden een zeer belangrijk machtsblok vormen binnen de Indische NSB. Dit bevestigt wederom de uitspraken van Van Geelkerken, dat 70% van de Indische beweging bestond uit Indo-Europeanen. Tevens toont het aan dat er binnen de Indische partij scepsis is tegenover dit machtsblok en dat er angst bestaat voor een Indo-Europese coup.

Tot slot moet nog gesproken worden over de problematiek van de rassenkwestie. Hierover heb ik al gesproken in mijn bachelor scriptie, maar het is belangrijk om dat hier op te halen en te verduidelijken. Het wordt in de bestaande historiografie naar voren gebracht als hét kantelpunt in de *rise and fall* narratief omtrent de Indische NSB: onder invloed van de radicale Rost van Tonningen wordt de toon van de Nederlandse NSB radicaler, waardoor Indo's vragen gaan stellen over hun positie binnen de beweging. Ik heb aangetoond dat de NSB echter er alles aan doet om de Indo-Europeanen juist *niet* tegen de haren in te strijken en dat juist de rassenkwestie door Van der Laaken wordt opgerakeld uit rancune jegens Mussert na zijn ontslag. De laatste blijft zelfs tot in 1942, dus lang na de inval van de Japanners in Indië, zich sterk maken voor de positie van Indo-Europeanen binnen het derde rijk. Het is veel waarschijnlijker, dat de Indo-Europeanen in de partij teleurgesteld waren in het tegenvallende verkiezingsresultaat van de NSB in 1937 en dat ze erachter kwamen dat de Indische tak, in de woorden van Tessel Pollmann, niet veel meer was dan een melkkoe. De inactiviteit van de Indische NSB binnen de Indische politiek, waartegen ook Van der Laaken zich verzette, is een veel betere verklaring van het teruglopen van het ledenaantal.⁶⁶

Om het een en ander in perspectief te zetten wil ik in het volgende hoofdstuk een vergelijking maken met de lotgevallen van de *Coloured movement* in Zuid-Afrika. Die kolonie

⁶⁵ H. Meijer, *In Indië*, (wat is 149?); *Indische courant* 10-02-1939, betreffen het leeglopen van de vergadering na uitlatingen Poolman; *Sumatra post*, 12-04-1939 ‘samenwerking zal moeizaam blijven’ maar wordt niet uitgesloten; *Sumatra Post*, 27-05-1939, clandestiene NSB leden worden geroyeerd.

⁶⁶ H. van Goethem, ‘De affaire Van der Laaken’, 20-24.

was een veel sterker racistische samenleving dan die in Nederlands-Indië. Ook hier bevindt de metis partij zich in een spanningsveld tussen uitersten en ziet zij zich gedwongen tot het aangaan van politieke allianties, die niet voor de hand liggen.

4 De Coloured movement in Zuid-Afrika

Tinten van onderscheid

De Nederlandse kolonie in de Kaap is rond dezelfde tijd gesticht als die in Indië. Beide kolonies behoren tot de oudste Europese overzeese vestigingen, met een geschiedenis die terug gaat naar de late 16^e eeuw. Daardoor kent ook Zuid-Afrika een lange geschiedenis van metisage, immers, waar culturen elkaar ontmoeten vindt uitwisseling plaats.

De positie van de Zuid-Afrikaanse metis is in een paar opzichten anders dan in Indië. .

Omdat de Zuid-Afrikaanse kolonie deel uitmaakte van de Nederlandse slavenhandel, werden de onbedoelde en niet erkende kinderen van gemengd bloed veelal handelswaar. De vader werd dan in het handelsregister vermeld als ‘een onbekende Christen’. Hierdoor is er in Zuid-Afrika, tot aan de 18^e eeuw, een in vergelijking kleinere groep geregistreerde Coloureds.

Sterker nog, er zijn meer gemengde huwelijken geregistreerd in Zuid-Afrika tussen Nederlanders en mensen van Aziatische afkomst dan tussen Nederlanders en Afrikanen.

Meestal waren deze Aziaten import-bruiden uit andere koloniale overzeese gebieden, zoals Indië, , Maleisië en Japan. Over de jaren zou dit leiden tot een aparte metis

bevolkingsgroep, de *Cape Malay*⁶⁷. De Zuid-Afrikaanse historicus H.F. Heese, heeft een uitgebreide inventarisatie gemaakt van het aantal interracial huwelijken in Zuid-Afrika, waar hij er in de 18^e eeuw een twintigtal van terugvindt. De kinderen uit deze huwelijken werden meestal naadloos opgenomen in de Europees-koloniale ‘witte’ cultuur. Ook zijn er eerdere ‘diplomatieke’ huwelijken bekend tussen Nederlanders en leden van de KhoiKhoi-stam. Natuurlijk zijn niet alle verbintenissen geregistreerd en is er in het retrospectief identificeren van Afrikaanse Coloureds, eenzelfde probleem als we in Indië aantreffen: vaak nemen de eega's en kinderen de Europese naam van de vader over. Er was een behoorlijk aanzienlijke populatie van Coloureds die niet geregistreerd was. Er was sprake van een zeer

⁶⁷ Hoewel de naam Kape Malay of Kaapmaleisiërs nog steeds wordt gebruikt, bestond de groep lang niet alleen uit Maleisiërs. De Aziatische leden van deze groep komen uit alle delen van Azië en door gemengde huwelijken bestaat zij uit een samenraapsel van allerlei etniciteiten. De belangrijkste verenigende factor voor de Kaapmaleisiërs is het Islamitische geloof.

divers spectrum, omdat er ook relaties ontstonden tussen blanken en Coloureds en tussen Coloureds en Afrikanen. Volgens Heese:

*‘If the harsh racial classification system of the Americans in the 18th and 19th century had been applied at the Cape, [Kinderen uit gemengde huwelijken werden allen als wit gezien als ze minder dan 1/8e ‘zwarte’ voorouders hadden, HvG], the white population of South Africa would have been much smaller and the “Coloured Group” much larger.’*⁶⁸

Desalniettemin ontstond er in Zuid-Afrika, net zoals in Nederlands-Indië aan het eind van de 19^e eeuw een emancipatie van de Coloured movement. Door de afschaffing van slavernij in Groot-Brittannië in 1833, wasde hoop gewekt op een liberalere interpretatie van het rassenstelsel, aangezien het onderscheid tussen wit en blank niet langer ‘vrij man’ en ‘koopwaar’ betekende. Vanaf 1880 worden er vanuit de beter opgeleide Coloured bovenklasse, politieke bewegingen opgezet die streven naar bevordering van de positie van Coloureds en autochtone Afrikanen. Hierbij was de inzet, zoals in Indië, beter onderwijs, waardoor er een grotere culturele gelijkheid zou ontstaan.⁶⁹

Zoals gezegd was de Afro-Europese groep een stuk meer gefragmenteerd dan de Indo-Europeanen in Nederlands-Indië. Politieke vereniging was daardoor een stuk moeilijker. Het was bijvoorbeeld erg wenselijk om de groep der Kaapmaleisiërs in de beweging te betrekken, aangezien dat een niet geringe hoeveelheid leden binnen zou kunnen brengen. De Coloureds zochten echter ook naar incorporatie binnen de ‘blanke’ christelijke cultuur, iets waarbij het Islamitische geloof van de Kaapmaleisiërs niet in paste. Aan de andere kant stond er voor de Coloureds in Afrika een stuk meer op het spel. Immers was voor hen de sociale status van ras, een stuk betekenisvoller dan voor de Indo-Europeanen. Voor de Indo’s was het de motivatie voor sociale status en toegang te krijgen tot betere baantjes. In Zuid-Afrika betekende inclusie in de ‘zwarte groep’ tevens discriminatie door de wet, zoals het niet gebruik mogen maken van bepaalde algemene voorzieningen. Een schrijnend voorbeeld van dit segregatiebeleid was, dat ‘zwarten’ geen gebruik mochten maken van de stoep, en dus op straat moesten lopen. Met andere woorden: er was voor de Zuid-Afrikaanse Coloureds veel

⁶⁸H.F. Heese, en D.A. Robertson (vert.), *Cape Melting Pot*, 24 en 30-35.

⁶⁹G. Lewis, *Between the Wire and the Wall*, 8-12.

meer urgentie om zich politiek te verenigen, omdat het racisme wetmatig was geïnternaliseerd in de samenleving.⁷⁰

Doordat de scheidslijnen tussen 'black' en 'Coloured' zo dicht bij elkaar lagen en doordat de meeste voordelen lagen bij inclusie binnen de 'witte' groep, richtte de Coloured politiek zich in eerste instantie op inclusie binnen de blanke cultuur. Het vocabulaire van de Coloureds verschoof al snel van huidskleur en ras naar, een culturele *common ground* voor inclusie: 'Same rights for civilized people'. Net zoals de Indo-Europeanen, distantieerden ze zich van het pauperisme door een burgerlijk en patriottisch ideaal na te streven. Dit komt naar voren in de rol die ze zouden spelen in de Boerenoorlogen, waarbij Afro-Europeanen aan Britse zijde vochten in de hoop dat hun patriottische opofferingsgezindheid zou leiden tot een betere rechtspositie. Deze hoop was echter vruchteloos. Bij het ondertekenen van de *Treaty of Vereeniging*, waarmee de oorlog werd besloten tot een terugkeer naar de status quo van voor de oorlog, met andere woorden geen verbetering voor de positie van de Coloureds.⁷¹

De African Political Organisation

Vier maanden na bovengenoemde desillusie werd de *African Political Organization* (APO) opgericht. Deze beweging is, in veel opzichten, te vergelijken met het IEV, met dat verschil dat die laatste, in woord, geen politieke organisatie was. De APO zette zich in voor eenheid onder Coloureds; betere scholing voor Coloured kinderen, de verdediging van de politieke, sociale en burgerlijke rechten en voor de registratie van Coloureds die volgens de wet stemgerechtigd waren. De organisatie groeide snel en had in 1904 al 2000 leden. Hoewel de Coloureds, met 3,7% maar een klein deel van de stemgerechtigde bevolking vormden, was het kiezerspotentieel aanzienlijk, aangezien in een aantal belangrijke districten, de Coloureds zo'n 25% uitmaakten van de bevolking. Het is hierbij belangrijk om te noteren, dat de verkiezingen in Zuid-Afrika ook om daadwerkelijke politieke zeggenschap gingen, in tegenstelling tot de puur adviserende rol van de Nederlands-Indische volksraad. Het Zuid-

⁷⁰ *Ibid.*, 13-15.

⁷¹ *Ibid.*, 15-19. Een ietwat ironische observatie hierbij is dat een behoorlijk aantal Indo-Europeanen, waaronder de latere Indische Nationalist Ernest Douwes-Dekker en zijn broers naar Zuid-Afrika afreisden om mee te vechten aan de kant van de Boeren. P.W. van der Veur, *The lion and the gadfly*, 15-21.

Afrikaanse parlement had een behoorlijk grote mate van zelfbestuur, zeker na de invoering van de *South Africa Act* van 1909, waarna de staat werd bestuurd als een parlementaire monarchie. Dit betekende dat als het APO er in slaagde om een groot deel van de Coloureds achter zich te krijgen, ze een partij zou zijn die niet te negeren was door de andere regeringspartijen.⁷²

Vanaf 1910, het jaar waarin de *South Africa Act* in werking ging en de voormalige kolonie werd omgedoopt tot de *South African Union*, ontspringen zich allerlei politieke schermutselingen en allianties. Het APO heeft op dat moment maar liefst 20.000 leden en is dus een belangrijke politieke beweging geworden. Tussen het APO en een drietal andere Coloured partijen ontstaat onenigheid betreffende de politieke richting: het APO krijgt het maar niet voor elkaar om dingen gedaan te krijgen en de voorzitter van de partij heeft openlijk steun betuigd aan de Unionisten (een belangrijke regeringspartij). Er ontstaan enkele splinterpartijen die het op eigen kracht niet trekken. Tegelijkertijd wordt het APO benaderd door enkele 'blanke' minderheidspartijen. In eerste instantie de *Labour Party*, die graag een spreekbuis willen zijn voor de stem van alle middenklasse Afro-Europeanen in het APO, maar later ook de *National Party* die in hun programma ondubbelzinnig 'the fundamental principle of the superiority of the European population in a spirit of Christian trusteeship, utterly rejecting every attempt to mix the races' hadden staan. Het is buitenmate buitengewoon dat de aanhangers van het APO zich meer beledigd voelden door de toenaderingen van de Labour party dan die van de Nationalisten. Labour legde namelijk de nadruk op arbeiders en de geïmpliceerde status van 'arbeider' stootte een aantal APO-leden tegen de borst. Ze beloofden geen gelijkheid en het vermoeden rees bij de APO-leden dat Labour zich alleen zou inzetten voor de blanke werknemers. De NP daarentegen wist met speeches de Afro-Europeanen te overtuigen dat de positie van de Coloureds in de toekomst zou verbeteren. De leider van de NP, generaal Hertzog zei in een speech in 1913:

'That he personally did not wish to "treat the coloured man as a native" and felt that "no man with justice could treat him as such". Instead of the present "unfair" treatment of the Coloureds, he felt they should be placed 'on a platform apart of the native.'

⁷² *Ibid.*, 20-28.

Het feit dat deze beloften effectief waren toonden aan dat, voor de meeste Coloureds, hun superieure positie tegenover de Afrikanen zwaarder woog dan de argumenten van Labour, die het gelijkheidsbeginsel in hun principes hadden staan. Het komt op dat moment nog niet tot een samenwerking aangezien de voorzitter, Abdurahman van het APO aanvoelde dat, als er twee partijen zo gewillig waren om met hun samen te werken en concessies te doen, er wellicht bij de grotere partijen ook het een en ander te bereiken was. Hij zoekt toenadering tot de Unionisten, in de hoop dat hij bij de regeringspartij meer kan bereiken dan door zaken te doen met splinterpartijen.⁷³

Een politiek Pact

Rondom deze tijd breekt de Eerste Wereldoorlog uit. In politiek opzicht gebeurt er niet zo heel veel in Zuid-Afrika, aangezien het gehele Britse gemenebest wordt meegezogen in de verwoestingen van deze oorlog. Ondanks de lessen vanuit de Boerenoorlog geven ruim 25.000 Coloureds zich op als vrijwilliger, om wederom in bloed hun patriottisme te onderschrijven. Het APO stuurt, na de oorlog, een delegatie naar de vredesonderhandelingen in Versailles, om krampachtig te voorkomen dat ze, net als in 1902 niets terug zouden zien voor hun opofferingsgezindheid. Hierbij hoopten ze dat Woodrow Wilson's 'Fourteen Points supporting self-determination for all peoples' hun positie zou ondersteunen. Versailles heeft echter weinig aandacht voor de problemen van de Coloureds en teleurgesteld door dit verlies en de jarenlange vergeefse pogingen om met de Unionisten samen te werken, maken dat in de naoorlogse periode, binnen het APO, gezocht wordt naar nieuwe manieren om politiek resultaat te bereiken.⁷⁴

In 1919 vormen Labour en de NP een samenwerkingspact. Door hun krachten te combineren willen ze de Unionistische meerderheidspartij van de troon stoten. Het pact was bedoeld om zwarte en witte Afrikanen in alle sociale omstandigheden te scheiden, waardoor de witte werkers zich niet langer bedreigd hoefden te voelen door de goedkopere, zware arbeidskrachten. Dit plan ging zelfs zo ver om de Afrikanen het stemrecht integraal te

⁷³ *Ibid.*, 80-83.

⁷⁴ *Ibid.*, 84-88.

ontnemen. Dit pact klopte ook aan bij het APO. Er werd de Coloureds een *New Deal* aangeboden, waarbij de mestiezen aan de goede kant van de scheidslijn kwamen te staan. De Coloureds zouden delen in de privileges van blanke werknemers en buiten de groep van Afrikanen worden geplaatst, echter niet geheel als gelijkwaardigen, maar als een aparte, hybride etnische groep. Deze belofte en het uitzicht op enigszins meer inclusie in de blanke bovenklasse maakte, dat de partij zich achter het pact schaarde. Deels kan die positie ook verklaard worden doordat de keerzijde — niet meedoen en wellicht aan de verkeerde kant van de scheidslijn uitkomen — een uitermate beangstigend toekomstbeeld was. Het pact won de verkiezingen 1924. Niet snel nadat de nieuwe regering zitting had genomen in het pluche, bleek echter dat de verkiezingsbeloften jegens de Coloureds niet werden geïmplementeerd. Nu de overwinning binnen was hadden de partijen weinig boodschap meer aan de wensen van de Afro-Europeanen. Sterker nog, het witte stemrecht werd versterkt, waardoor de politieke effectiviteit van de Coloureds werd ondermijnd. Het pact vormde het einde van het vertrouwen van veel APO-leden in een politieke oplossing via de bestaande weg.⁷⁵

Natuurlijk houdt hier de politieke geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse Coloured movement niet op, maar deze twee eerste decennia van Zuid-Afrikaanse politiek (1902-1924) spiegelen op vele vlakken de beginjaren van het IEV (1919-1940). Hoewel de situatie van de mesties-bevolking in beide kolonies niet op alle vlakken te vergelijken is, biedt de vergelijking een aantal inzichten in hun drijfveren binnen de koloniale politiek en hun houding tegenover de rassenleer.

In beginsel ontstaan mesties-partijen in beide gevallen vanuit het gelijkheidsbeginsel. Zowel in Zuid-Afrika en Nederlands-Indië, begint de beweging vanuit hoogopgeleide mestizo's die zich afzetten tegen het idee van segregatie op basis van ras. Er wordt aangedrongen op gelijke mogelijkheden binnen het onderwijs, teneinde een einde te maken aan de verpaupering, die volgens hen de mogelijkheden van hun bevolkingsgroep versluiert. Die verpaupering speelt namelijk het beeld van de 'luie Indo' en de 'nutteloze' Coloureds in de kaart, waarop in retrospectief een zelf vervullend rassenplaatje kan worden geplakt. Hiervan uit ontstaat een soort hyper-burgerlijk nationalisme en patriotisme dat moet bewijzen dat de

⁷⁵ *Ibid.* 119-128. De term 'New Deal' is retrospectief gemunt door de historica T. Shifrin in haar scriptie "New Deal for Coloured People." A Study of National Party Policies Towards the Coloured People 1924-1929' (Kaapstad, 1962) en deze term word door Lewis overgenomen.

stereotypen eigenlijk meer uitzondering zijn dan regel. In eerste instantie zijn deze bewegingen voornamelijk ideologisch, en ontberen politieke finesse en duurzaamheid. De eerste politieke partijen die serieus genoeg zijn om ook door de zittende macht serieus genomen te worden, botsen tegen de onmogelijkheden van de bestaande politieke structuur. Die politieke structuur is namelijk over de jaren opgebouwd om de koloniale overheersers te beschermen. Bijgevolg is er enige aandacht voor de stem van de partij, maar een complete stilstand in de daadwerkelijke uitwerking van de doelen die de partij ooit voor zichzelf gesteld had. Vanuit pragmatisme veranderen de doelstellingen: in Nederlands-Indië omdat de Indo-Europeanen zich opeens, vanuit hun eigen gelijkheidsbeginsel, bedreigd zien door de Indonesiërs; in Zuid-Afrika omdat de segregatie het ondenkbaar maakt om daadwerkelijk aansluiting te zoeken bij het Afrikaanse deel van hun identiteit. In beide gevallen is het resultaat dat de mestizo-groep zich raciaal wil distantiëren van het autochtone onderdeel van hun identiteit. Hierdoor stelt de groep zich in groeiende mate zélf racistischer op tegenover de ‘inlanders’. Dat moet wel, je kunt immers jezelf niet onderscheiden van een andere groep zonder te discrimineren.⁷⁶

De combinatie van het zelf aangemeten rassen-denken, het hyper-nationalisme en de frustratie met de onwillendheid van de bestaande politiek maakt dat de mesties-partijen zich aangetrokken voelen tot politieke samenwerking met partijen waarvan de doelstellingen ogenschijnlijk in tegenstelling zijn met de grondbeginselen van de eigen beweging. In Zuid-Afrika is dat de samenwerking met het pact tussen de Nationalistische partij en Labour en in Nederlands-Indië is dat de Nationaal-Socialistische Beweging. Hoewel deze partijen eigenlijk gericht zijn op ‘blanke’ politiek en niet direct zitten te wachten op concessies aan de mestizo-bevolking, is de vurigheid en de loyaliteit van de mestiezen een politiek voordeel dat mooi meegenomen is. De gretigheid waarmee deze bevolking verlangt naar inclusie in een daadkrachtige Europese partij creëert een — voor het Pact zeer aangename — blindheid voor de haalbaarheid van de politieke beloftes. In Zuid-Afrika krijgt het pact de stemmen dat ze nodig heeft voor de verkiezingsoverwinning en in Nederlands-Indië verwerft de NSB zichzelf een uiterst lucratieve melkkoe. Loze beloften blijken aldus een belangrijk politiek kapitaal op

⁷⁶ Het woord discrimineren lijkt hier wat tautologisch en dat is met opzet. Het moderne woordgebruik ‘discriminatie’ waarbij het negatief onderscheiden van een sociale minderheid wordt bedoeld.

te leveren en, in de woorden van fictief politicus Frank Underwood, ‘a politician can’t resist making promises he can’t keep’. ⁷⁷

⁷⁷ Kenneth Lin en James Foley (dir.), *House of Cards*, ‘Chapter 31’, (s.3 ep. 05).

5 De val van de Indische NSB

Oost-Indische spraakverwarring

Het is duidelijk waarom de NSB een aantrekkelijke partij was voor Indo-Europeanen. Hierdoor wordt de populariteit en het succes van de NSB voor een groot deel verklaard. Een aantal Indische NSB-leden van het eerste uur waren zelf Indo-Europeanen: Scheurer, Hogewind en Van der Laaken. Zij begrepen de positie van de Indo-Europeanen buitengewoon goed. Hierdoor was de propaganda en retoriek van de NSB ook zo succesvol. Wat nog niet voldoende is belicht is op welke manier de NSB haar Indo-Europese achterban voor een groot deel verspeelde. De affaire Van der Laaken maakt daarvan onderdeel uit, net zoals de rassenkwestie daarvan onderdeel uitmaakte. Echter deze factoren maken deel uit onderdeel van een groter geheel. De twee fundamentele problemen die aan de basis lagen van de desillusie die Indo-Europeanen ervaren tegenover de NSB zijn macht strubbelingen binnen de organisatie van de NSB en een onbegrip van de politieke wensen van de Indo-Europeanen.

Verkiezingsverlies

De Tweede Kamerverkiezingen van 1937 waren een zware klap voor de NSB. De beweging faalde om het verkiezingssucces, dat zijn in 1935 bij de Provinciale Statenverkiezingen had behaald, te evenaren: de partij haalt slechts de helft van de zetels waarop men had gerekend. Ook in Indië werd die nederlaag gevoeld, zeker bij de aanhangers van de NSB die zoveel in het verkiezingsfonds hadden geïnvesteerd. Het Bataviaasch nieuwsblad wreef zout in de wonden door de eerste pagina te koppen met een snedig *Terzijde*:

‘Verkiezingsdrama,

Vóór de verkiezingen vernamen wij: Mussert wint!

Tijdens de voorbereidingen der verkiezingen zeiden de tegenstanders:

Mussert..... wind!

*Hedenmorgen vernamen wij dat de juiste tekst moet luiden: Mussert wild!*⁷⁸

Dit tegenvallende resultaat zorgde voor gezichtsverlies voor de partij en als gevolg daarvan ontstonden interne strubbelingen. Hogewind werd kort na de verkiezingen uit zijn functie als organisatieleider voor Nederlands-Indië ontheven. Hogewind, als fascist van het eerste uur, had Mussert afgeraden om mee te doen aan verkiezingen in Nederland, aangezien het juist het doel van de fascistische partij was om de bestaande regering te ontmantelen en juist niet om zelf mee te gaan doen. Van der Laaken, die ten tijde van de verkiezingen in Nederland woonachtig was en in Utrecht op het hoofdkantoor werkte, had Mussert ervan te weten te overtuigen dat de Indische NSB beter vanuit Indië geleid kon worden. Mussert onthief Hogewind uit zijn functie als algemeen organisatieleider en Van der Laaken zou hem gaan vervangen.⁷⁹

Binnen de Nederlandse NSB zouden ook hoofden gaan rollen. Het net toegetreden Eerste kamerlid voor de NSB, D.G. van Duyl moest het veld ruimen, net als een aantal andere hooggeplaatste leden van de NSB. Hierop nam ook Hogewind zijn ontslag wegens ‘volkomen gebrek aan vertrouwen in den leider, en in het bijzonder ook wegens gebrek aan vertrouwen in de naaste medewerkers van den leider’. Hierdoor verdwenen de twee personen uit de partij die juist het jaar daarvoor Mussert hadden vertegenwoordigd in Nederlands-Indië. Deze ontslagen zorgden voor grote onrust binnen de partij en voor verontwaardiging en ongeloof bij diegenen die de NSB volgden vanuit Indië. Het Nieuws van den dag plaatst een foto van Van Duyl, genomen tijdens zijn bezoek aan Indië, met het volgende bijschrift: ⁸⁰

‘5 Augustus 1936, ds. Van Duyl, de groote NSB-propagandist, debarkeert te Priok, afgehaald door den kringleider van Batavia, den heer Plagge, en spreekt denzelfden avond voor een duizendkoppige menigte in [het] City-theater, — wat zegt die menigte nu van zijn uittreden?’⁸¹

⁷⁸ *Bataviaasch nieuwsblad*, 27-05-1937.

⁷⁹ *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 27-09-1937.

⁸⁰ *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 25-09-1937 en 27-09-1937; *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 23-09-1937. Zie ook T. Pollmann, *Mussert & co.*, 242-243.

⁸¹ *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 23-09-1937.

Het rust nu op Van der Laaken om het vertrouwen van de Indische NSB-ers weer te herstellen na de verkiezingsuitslag en na de stoelendans in de top van de organisatie. Hij probeert dat te doen door de daadkracht en de overtuiging uit te stralen, waarmee Mussert in 1935 zoveel indruk had geoogst. Van der Laaken kent zijn achterban goed en weet dat het vertrouwen in de partij, sinds de verkiezingen, een forse deuk heeft opgelopen. Tijdens zijn toespraak op de landdag van de Indische NSB te Batavia, op 18 december 1937 trekt hij alle registers open:

*‘Het strijdfonds moet niet alleen op peil gehouden worden maar meer dan dat...Gaarne zouden wij met knuppels op willen trekken door al die nette tuintjes van Den Haag, de schuttingen omverwerpen en tenslotte het Binnenhof opmarcheeren om die zaal binnen te trekken, waar thans de volksontbindende krachten nog bezig zijn hun werk te verrichten. Dit gaat echter niet: maar men zal de zaak op grootscher wijze aanpakken. Wij zullen blijven strijden, totdat het Nederlandsche volk zal zijn uitgemest, we zullen het uitschreeuwen, onfatsoenlijk desnoods, opdat die slaapmutsen, slijmeringen en droogstoppels wakker zullen worden. Wij zullen strijden totdat de roodswarte bloedvlag geeselend door de Jordaan trekt ten tekenen dat het Nederlandsche volk is opgestaan’.*⁸²

Van der Laaken kiest zijn woorden zorgvuldig. Hij laat zien dat hij de actiebereidheid van zijn gehoor begrijpt, maar hij laat tegelijkertijd weten dat de strijd niet door de Indische NSB-ers noch in Indië zelf gevoerd kan worden. Op die manier verdedigt hij het partijbeleid, dat de Indische NSB eigenlijk alleen maar (met name financiële) steun kan leveren aan de Nederlandse NSB. Ook doet hij een loze belofte, dat de Indische NSB mee gaat doen aan de verkiezingen in Indië. Hij schat echter verkeerd in hoe zijn woorden in Nederland zullen worden geïnterpreteerd. Het vurige taalgebruik, betreffende de knuppels en de bloedvlag, zou, in Nederland, wellicht van Mussert worden geaccepteerd. De Nederlandse politiek is echter als de dood voor escalatie in Nederlands-Indië en ziet niet in dat Van der Laaken eigenlijk probeert te zeggen dat dat gedrag juist *niet kan*. Ook het antagoneren van ‘het

⁸² Soerabaijasch Handelsblad, 22-12-1937.

Nederlandsche volk' is niet handig, aangezien het in een anti-blanda context gezien kan worden.⁸³

Aan de andere kan begrijpt Mussert niet waarom Van der Laaken zijn gehoor op die manier toesprak. Mussert begreep niet dat Van der Laaken zijn uiterste best deed om de illusie van daadkracht en lef in stand te houden. Deze illusie was namelijk wat de Indische aanhang in eerste instantie naar de partij had getrokken en het wegvallen ervan zou vrijwel zeker tot een leegloop leiden. Mussert begreep de doelstellingen van Van der Laaken niet en was na de ontslagenregen eerder dat jaar wat paranoïde over de doelstellingen van zijn partijgenoten. Hij dacht dat Van der Laaken de Indische beweging probeerde te kapen. Na de Kamervragen betreffende, wat de media tot 'De knuppel-affaire' had gedoopt, zag hij zich genoodzaakt Van der Laaken te ontslaan.⁸⁴

In het mediaspektakel dat de rechtszaak tussen Mussert en Van der Laaken met zich meebracht, stak de laatste, uit rancune, de lont in het kruitvat. Door het gerucht te circuleren dat de NSB een geheim directief had doen rondgaan dat Indo-Europeanen en Nederlanders met Indische vrouwen uit de partij zouden worden geweerd probeerde hij de Indo-Europeanen binnen de partij te laten zien dat de NSB eigenlijk niets om hen gaf. Doordat hijzelf een groot netwerk had onder de Indo-Europeanen wist hij hiermee de Indische tak van de partij een gevoelige kap toe te brengen.

Propagandisten Van Geelkerken en d'Ansembourg probeerden met een propaganda-tournee het vertrouwen onder de aanhang nog ietwat te herstellen. Het probleem was alleen dat geen van beiden begrip hadden van de Indische situatie, noch van de Indo-Europese bevolkingsgroep. De meeste Indo-Europese leiders van het eerste uur hadden de partij verlaten. Van Geelkerken zag de Indo-Europeanen als een simpele groep, die men makkelijk met loze woorden voor een karretje kon spannen. '*Zahlen und 's Maul halten*' was het devies. Zonder empathie noch begrip voor wat de Indo-Europese bevolkingsgroep eigenlijk bewoog, liet zich het vertrouwen echter niet herstellen.⁸⁵

⁸³ H. van Goethem, 'De affaire Van der Laaken', 24-28.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ *Ibid*; T. Pollmann, *Mussert & co.*, 244-245.

6 Conclusie

In de bespreking van een mengbloedige bevolkingsgroep moet de complexiteit worden meegenomen die te maken heeft met de demarcatie van een dergelijke groep. Culturele identiteit laat zich, op zichzelf, al niet heel eenvoudig definiëren aangezien het begrip zélf een voortschrijdende aangelegenheid is, die door de tijd heen aangepast wordt naar gelang de omstandigheden. De complexiteit van de definitie, in het geval van een mesties-cultuur wordt vergroot doordat dit soort identiteit steeds een synthese is van zowel de inheemse cultuur als de koloniserende cultuur.

Het driedelige uitsluitingsmodel dat ontstaat, met de mesties-groep in het midden, levert een aanvullende laag van complexiteit op. We hebben gezien hoe de beide politieke bewegingen die zijn onderzocht, in eerste instantie beginnen vanuit een gelijkheidsprincipe dat betere kansen wil creëren voor zowel de mestis-groep als de autochtone bevolking. Echter in het betreden van de politieke arena wordt al snel duidelijk dat de koloniale politieke structuur, die met name bestaat om de rechten van de blanke kolonialisten te beschermen, niet makkelijk van binnenuit te veranderen is. Tevens wordt zeer snel duidelijk dat dat beschermingsmechanisme, gebaseerd op segregatie van de klassen, erg wenselijk is als men zich aan de goede kant ervan bevindt. Racisme wordt zo een overlevingsstrategie, een mogelijk om omhoog te komen, het wordt een onderdeel van de mestis-identiteit. Sterker nog het wordt een onderdeel van de koloniale cultuur. Neem de dwarse Nederlandse schrijver Willem Walraven, die tot aan zijn dood in Nederlands-Indië woont, met een Indische vrouw trouwt en samen met haar negen kinderen op de wereld zet. Walraven raakt financieel aan de grond en verzinkt in dipsomanie. Zijn oudste zoon beschrijft zijn vader in een boek waarvan de titel voor zich spreekt: *De grootte verbittering: Herinneringen aan mijn vader*.

'Mijn vader had het vermogen om ons, tijdens zijn dronken en emotionele buien, te laten voelen alsof we halve wilden waren... "De Indo is een mengmoes van al de kwade eigenschappen van beide rassen", was zijn

*definitie. [...] Kon het zijn dat mijn vader zijn huwelijk als een groote misstap beschouwde’?*⁸⁶

Het is belangrijk om te begrijpen dat Walraven bijzonder veel van zijn kinderen en zijn vrouw hield. Hij is een overtuigd marxist en een fel tegenstander van het koloniale bestel en van het ‘kwasi-gedistingeerde zoodje, dat de "Europeesche samenleving in Indië" heet’.

Walraven is een groot voorstander van Indische emancipatie. Desalniettemin vreest hij voor zijn eigen kinderen dat zij nergens zullen komen in de koloniale wereld en omarmde ook hij in zijn kwade dronk de stereotypen die ingebakken zijn in de koloniale cultuur. Racisme is geen theoretisch concept in de kolonie, het is een onderdeel van het dagelijks leven.

We hebben gezien hoe de angst voor verlies aan sociale status een van de belangrijkste motieven is voor de politieke houding van mesties-partijen, zoals het IEV en de APO. We hebben ook gezien hoe frustratie over het bestaande politieke systeem ontstond doordat vrijwel alle pogingen om de sociale status van mengbloedigen te verbeteren werden gedwarsboomd door de traagheid en het conservatisme van de zittende elite. Hierdoor worden politieke splinterpartijen erg aantrekkelijke politieke partners. Immers die zijn bereid om — althans in woord — concessies te doen om een bredere politieke basis op te bouwen. Sterke, daadkrachtig overkomende retoriek is bijzonder effectief bij een bevolkingsgroep die het water aan de lippen staat. Het formalistische patriotisme en het ietwat samenzweerderige wij-gevoel van de NSB is een zeer aantrekkelijke omgeving voor iemand die graag wil voldoen aan een cultuurideaal: volg de regels en dan ben je — letterlijk — van de partij. De voornaamste en meest fundamentele drijfveer is echter om voor ‘vol’ te worden aangezien. Dit is het ‘vol’ van volbloed, het ‘vol’ van volledig onderdeel van de Europese cultuur en het ‘vol’ van volkomen geaccepteerd als gelijkwaardig lid van de samenleving. Het is met name die behoefte aan volledigheid die een psychologische onmogelijkheid creëert. De Indo-Europeaan leefde in een samenleving die was vervuld van een rasistisch discours. Hoe meer tijd men besteedt aan het ‘gelijk zijn’ hoe groter de angst dat anderen denken dat je dat niet bent.

De geschiedenis van de Coloured beweging spiegelt op een aantal belangrijke vlakken die van de Indo-Europese beweging, ondanks dat de sociaal-economische en politieke omstandigheden wezenlijk verschillend waren. De lotgevallen van de Coloureds laten echter een stuk

⁸⁶ W. Walraven Jr., *De groote verbittering: Herinneringen aan mijn vader* (Amsterdam, 1975), 19.

duidelijker zien tot welke uitersten van opoffering deze bevolkingsgroep in staat was te gaan om haar doeleinden te bereiken. Tegen beter weten in stuurden ze in twee oorlogen hun kinderen naar het front teneinde aan te tonen dat ze daadwerkelijk patriottische Britten waren en beide keren leverde dat niets op. En deze twee decepties waren nog niet voldoende om het streven naar volwaardigheid op te geven. Dat onderschrijft maar eens hoe groot de wil, de hoop en het geloof moeten zijn geweest dat men uiteindelijk voor ‘vol’ zou worden aangezien.

Helaas is een beweging met een rotsvast geloof in, en een enorme gretigheid naar erkenning uitermate vatbaar voor propaganda. Gefixeerd op het einddoel worden alle middelen geheiligd en alle strohalmen aangegrepen. Koren op de molen van populistische partijen die het bestaande systeem bekritisieren. Op die manier kwamen mengbloedigen in de gelederen van partijen die ze behandelden als kiesvee en melkkoe. Op lange termijn was dat natuurlijk geen houdbare situatie. Uiteindelijk zou de realiteit aan het licht komen. Het pact van de Zuid-Afrikaanse Nationalistische- en Labourpartij had geen enkele intentie om iets te betekenen voor de leden van de APO en de NSB zou nooit in een positie komen waarin zij echt iets zou kunnen betekenen voor de Indo-Europeanen. De harde realiteit was dat de koloniale politieke structuur nu eenmaal té conservatief en essentieel racistisch was om zich aan te passen aan een niet-polair beeld. In de woorden van Frederic Cooper:

‘Empire was an ordinary fact of political life as recently as in 1935, much as slavery had been in the eighteenth century. [...] Colonial rulers [...] were profoundly ambivalent about change, and the resulting practises were subject to selectivity, appropriation, and deflection, as well as resistance.’⁸⁷

Volgens Cooper speelde het lange verzet van kleine politieke bewegingen tegen slavernij, het koloniale systeem en apartheid een belangrijke rol binnen de dekolonisatie in het decennium na de oorlog. In Zuid-Afrika leidde het bedrog van het pact ertoe dat de Coloureds radicaliseerden. Het gevoel van machteloosheid leidde tot een politieke strijd tegen de hypocrisie van de blanke politiek. Een deel van de Afro-Europese bevolking schaarde zich achter de onafhankelijkheidsbeweging en een ander deel sloot zich aan bij de Afrikaner-nationalisten, een radicale beweging die juist teruggreep op de Nederlands-Duitse Europese

⁸⁷ F. Cooper, *Colonialism in question*, 232 en 234.

oorsprong en de identiteit van de Boeren. Door het uitbreken van de oorlog en de inval van de Japanners is het onduidelijk hoe de situatie in Nederlands-Indië zou zijn verlopen. Aan de groei van het IEV na 1937 is te zien dat tenminste een deel van de teleurgestelde NSB-ers zich (weer) aansloten bij het IEV. Van diegenen die lid van de NSB bleven werd een aantal vlak na de Duitse inval in Nederland, als ‘staatsgevaarlijk’ aangemerkt en naar een interneringskamp in Sumatra gestuurd. Zij waren daar in het gezelschap van een andere staatgevaarlijke Indo-Europeaan die juist voor Indisch zelfbestuur had gestreden: Ernest Douwes-Dekker.

De decolonisatie leidde echter niet vaak tot een betere situatie voor mestiezen. Indo-Europeanen werden ten tijde van de Japanse bezetting als niet-aziatisch en dus minderwaardig bestempeld. Velen belandden in een Jappenkamp of werden aan het werk gezet door de Japanse overheerser. Nadat Indonesië in 1949 onafhankelijk was geworden werd de situatie er niet beter op. De Indo-Europeanen, die het zich niet konden veroorloven om naar Nederland terug te keren, werden daar als tweederangs burgers behandeld. Ook voor veel Coloureds was afschaffing van de apartheid geen bevrijding: ‘Eerst waren we niet blank genoeg, maar nu zijn we niet zwart genoeg’. Als de wal en het schip van plaats verwisselen, zit je nog er nog steeds tussen.⁸⁸

Indische onafhankelijkheid

De NSB had nooit de intentie om de Indo-Europeanen van zichzelf te distantiëren. Je blijft namelijk niet de hand van degene die je voedt. Er werden behoorlijk wat concessies gedaan in het gebruik van racistische retoriek en symboliek. Zo werd raszuiverheidspropaganda onderdrukt en het gebruik van het racistische wolfsangel-teken verboden. De beweging was vol lof over haar Indo-Europese leden, zelfs nadat de kolonie verloren was aan de Japanners. Zoals gemeld in de inleiding schrijft de cynische Van Geelkerken in het jubileumboek *Voor Volk en Vaderland* uit 1941, de Indische beweging alle lof toe, inclusief de 70% Indo-Europese leden (met uitzondering van een bepaalde organisatieleider die ‘de Beweging

⁸⁸ G. Lewis, *Between the wire and the wall*, 179-185; T van den Brand, *De strafkolonie*, 21-30; P van der Veur, *The lion and the gadfly*, 575-584; H. Meijer, *In Indië*, 178-180, 205 en 303-306. Zie ook: M. Adhikari, *Not white enough, not black enough: Racial identity in the South African coloured community* (Kaapstad, 2005).

trachtte te misbruiken om zijn eigen eerzucht te dienen'). Ook Mussert zelf schrijft in 1943 een nota aan Hitler, waarin hij zegt dat de in Nederland levende Indo's niet uitgesloten moesten worden van lidmaatschap van de Landstorm en de SS. Desalniettemin was de NSB niet in staat om haar dank voor de loyaliteit van de Indo-Europese leden te formuleren zonder de stem van toonaangevende Indo-Europeanen als Van der Laaken en Hogewind. De afstand tussen Oost en West was te ver en de politieke ambities van de Nederlandse en Indische afdelingen te divergent.⁸⁹

De Indische NSB was dus gedoemd om uiteindelijk de steun van haar Indo-Europese leden te verliezen omdat zij haar beloften nooit zou kunnen hebben waarmaken. De volledige acceptatie van Indische Nederlanders binnen het koloniale systeem, was nou eenmaal niet mogelijk. De kans dat de NSB op eigen kracht haar doelstellingen in Nederland had kunnen bereiken is ook minimaal te noemen. De kans is groot dat ook zonder de Japanse inval het uiteindelijk gekomen zou zijn tot dekolonisatie en eigenbestuur voor Indië, omdat de handhaving en onderdrukking van de emancipatiebeweging op lange termijn niet haalbaar zou zijn geweest. Voor de vele Indo-Europeanen had dat waarschijnlijk geen verbetering gebracht in hun positie, uitzonderingen als Ernest Douwes-Dekker daargelaten.

De vele Indo-Europeanen die na de oorlog of na de onafhankelijkheid naar Nederland terugkeerden zijn voor het grootste deel naadloos opgegaan in de Nederlandse maatschappij. Sommigen echter omarmden juist hun Indische achtergrond en hielden de gedachte aan de vooroorlogse Nederlands-Indische samenleving levend in de kunsten. Literatoren als Hella Haasse en Adriaan van Dis en artiesten als Wieteke van Dort kijken vaak met een licht melancholische blik terug naar het oude Indië. In plaats van de Nederlandse cultuur te omarmen is men op zoek naar de nostalgische verleden van hun Indische identiteit.

Ach kassian, het is voorbij

Kassian, het is voorbij

⁸⁹ H. van Goethem, 'De affaire Van der Laaken', 23-24; C. van Geelkerken (red.), *Voor volk en vaderland* A. A. Mussert, *Vijf nota's van Mussert aan Hitler over de samenwerking van Duitsland en Nederland in een bond van Germaansche volkeren, 1940-1944* (Den Haag, 1947), 91. Zie ook: T. Pollmann, *Mussert en co.*, 245.

*Den Haag, Den Haag, de weduwe van Indië ben jij. — Wieteke van Dort*⁹⁰

⁹⁰ W. van Dort, W. Wilmink en H. Bannink, ‘Arm Den Haag’ in: F. Boelen (prod.) *Een fraai stukje burengerucht* (Eindhoven, 1975), B1, < <https://www.youtube.com/watch?v=2eiXSf8RgXs> >. ‘Kassian’ is Indonesisch voor ‘helaas’ of ‘jammer’.

Bibliografie

Bronnen:

- ‘Correspondentie van enkele functionarissen van het district 's-Gravenhage van de NSB’ NIOD 123-2.49.10 1539
- ‘Leidraad voor Huisbezoekers’, NENASU, NIOD 123-2.01.05 530.
- Mussert, A., *Gezagsondermijning in Indië : het wanbeleid van drie gouverneurs-generaal* (Utrecht, 1935).
- Mussert, A., *Vijf nota's van Mussert aan Hitler over de samenwerking van Duitschland en Nederland in een bond van Germaansche volkeren, 1940-1944* (Den Haag, 1947).
- van Geelkerken, C. (red.), *Voor volk en vaderland: tien jaren strijd van de Nationaal-Socialistische Beweging der Nederlanden, 1931-14 December-1941* (Utrecht, 1943).

Literatuur:

- Adhikari, M, *Not white enough, not black enough: Racial identity in the South African coloured community* (Kaapstad, 2005).
- Beets, G., C. Huisman, E. van Imhoff, S. Koesoebjono, en E. Walhout, 'De demografische geschiedenis van de Indische Nederlanders', *Nederlands Inderdisciplinair Demografisch Instituut* 64 (2002).
- Bosma, U., en R. Raben, *Being 'Dutch' in the Indies: A history of creolisation and empire, 1500-1920* (Athens, OH, 2008).
- Bosma, U., R. Raben, en W. Willems, *De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam, 2006).
- Brand, T. van den, *De strafkolonie: een Nederlands concentratiekamp in Suriname 1942-1946* (Amsterdam, 2006).
- Cooper, F., *Colonialism in question: Theory, knowledge, history* (Berkeley, Los Angeles en London, 2005).
- Jonge, B.C. de, en S. L. van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge. Met brieven uit zijn nalatenschap* (Groningen, 1968).
- Heese, H.F., en D.A. Robertson (vert.), *Cape Melting Pot: The Role and Status of the Mixed Population at the Cape, 1652-1795* (Johannesburg, 2011).

- Lévi-Strauss, C., *Structural anthropology* (Chicago, 1973).
- Lewis, G., *Between the Wire and the Wall: History of South African 'Coloured' Politics* (New York, 1987).
- Lucassen, L., 'The power of definition. Stigmatisation, minoritisation and ethnicity illustrated by the history of gypsies in the Netherlands', *Netherlands Journal of Social Sciences* 27, (1991) 80-91.
- Ido, V. (pseud. H. van der Wall), *Paupers* (Den Haag, 1915).
- Meijer, H., *In Indië geworteld : de twintigste eeuw* (Amsterdam :, 2004).
- Pollmann, T., *Mussert & Co : de NSB-leider en zijn vertrouwelingen* (Amsterdam, 2012).
- Outram, D. , *The enlightenment* (Cambridge, 2013)
- Shifrin, T., 'New deal for Coloured people: a study of national party policies towards the Coloured people 1924-1929', (1962).
- Slaa, R. te, and E. Klijn, *De NSB: ontstaan en opkomst van de Nationaal Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amersfoort, 2009).
- Stoler, A.L., 'Sexual Affronts and Racial Frontiers European Identities and the Cultural Politics of Exclusion in Colonial Southeast Asia', in: F. Cooper and A. L. Stoler (red.) *Carnal knowledge and imperial power: race and the intimate in colonial rule* (Berkeley, Los Angeles en London, 2002), 79-112.
- Veur, P.W. Van der, *The lion and the gadfly: Dutch colonialism and the spirit of EFE Douwes Dekker* (Leiden, 2006).
- Walraven Jr., W., *De groote verbittering: Herinneringen aan mijn vader* (Amsterdam, 1975).
- Wolf, E.R., *Europe and the People without History* (Berkeley, Los Angeles en London, 2010).

Kranten en periodieken:

- Bataviaasch Nieuwsblad
- Indische Courant
- Javabode
- Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië
- Onze Stem
- Soerabaiaasch Handelsblad
- Sumatra Post
- Nieuwe Tilburgse Courant

- Utrechts Nieuwsblad
- Volksdagblad: Dagblad voor Nederland
- Volk en Vaderland

Websites:

- Delpher: Voor dagbladen en periodieken <www.delpher.nl>
- Koninklijke Bibliotheek ngramviewer: Voor onderzoek van woordgebruik in Nederlandse kranten
<<http://kbkranten.politicalmashup.nl/>>

Afbeelding titelpagina:

- Moh Z. Mukhtar, *Blood on cloak 2*, <<http://www.mohzart.com/>>

Muziek en film:

- Dort, W. van, W. Wilmink en H. Bannink, ‘Arm Den Haag’ in: F. Boelen (prod.) Een fraai stukje burengerucht (Eindhoven, 1975), B1, < <https://www.youtube.com/watch?v=2eiXSf8RgXs> >
- Lin, K. en J. Foley (dir.), *House of Cards*, ‘Chapter 31’, (s.3 ep. 05).

Met dank aan:

- Dr. Remco Ensel
- Dr. Martijn Eickhoff
- Dr. Ineke van Kessel
- Drs. Edwin Klijn
- Twan van den Brand
- Paul van Goethem
- Loes Vossen
- Bevrijdingsmuseum Groesbeek